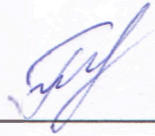

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Допущено до захисту
завідувачка кафедри ПП та М
д.е.н., доцент **Юлія ГЕРАСИМЕНКО**
«» 2025 р.

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА СТАБІЛІЗАЦІЯ
ЕМОЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ І ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

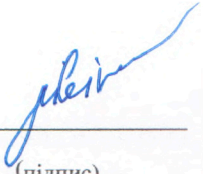
Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Психологія»

Здобувачка вищої освіти
групи ПС-23-13-зМ

ЛІВІНСЬКА Наталія Миколаївна

(підпис)

Науковий керівник:
доктор педагогічних
наук, професорка

МАМЧУР Лідія Іванівна

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Лівінська Наталія Миколаївна, група ПС-23-13-ЗМ

Назва: Розвиток емоційног інтелекту та стабілізація емоцій молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами

Керівник: Мамчур Лідія Іванівна

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1:35.5%

Мікропробіли: 5

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

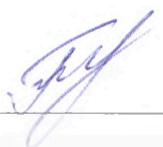
Висновок:

Висліскаційна робота Лівінської Н.М. має умовний рівень подібності і окремі часті тексти. Після аналізу роботи надісланих кофінанс з'ясовано, що більша частина роботи Лівінської Н.М. оригінальна і є сумішчине, ін мають окремі плагіату. У зв'язку з цим робота вважається самостійною і допускається до захисту.

Дата 09.05.2025р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія, освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

д.е.н., доцент Герасименко Ю.

« 5 » січня 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЕВІ ОСВІТИ

Лівінської Наталії Миколаївні

1. Тема роботи Розвиток емоційного інтелекту та стабілізація емоцій молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами
керівник роботи Мамчур Лідія Іванівна, доктор пед. наук, професор
затверджені наказом БІНПО від «03» січня 2025 року № 01-06/03
2. Строк подання здобувачем освіти роботи «07 травня» 2025р.
3. Вихідні дані до роботи полягає у визначенні ефективності психокорекційної програми розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів в умовах воєнного стану.
4. Перелік питань, які потрібно розробити: проаналізувати літературу з проблеми дослідження; дослідити проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; визначити особливості розвитку та стабілізації емоцій у дітей з особливими потребами; провести діагностику розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану; проаналізувати результати емпіричного дослідження; розробити програму корекції і розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; провести контрольне

дослідження ефективності впровадження психокорекційної програми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; розробити рекомендації щодо корекції та розвитку емоційного інтелекту в умовах воєнного стану.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Мамчур Л.І. професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	10.01.2025 р.	10.01.2025 р.
2	Мамчур Л.І. професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	14.02.2025 р.	14.02.2025 р.
3	Мамчур Л.І. професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	20.03.2025 р.	20.03.2025 р.

6. Дата видачі завдання 10.01.2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	Січень	виконано
2	Вивчення літературних джерел	січень	виконано
3	Збирання матеріалу на підприємстві	січень	виконано
4	Обробка матеріалу	Січень	виконано
5	Виконання розділу 1	січень	виконано
6	Виконання розділу 2	лютий	виконано
7	Виконання розділу 3	Березень	виконано
8	Формулювання висновків	Березень	виконано
9	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії перевірка на плагіат.	Квітень	виконано
10	Подання роботи на кафедру	Квітень	виконано

Студент _____ Н.М. Лівінська

(підпис)

Керівник роботи _____ Л.І. Мамчур

(підпис)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

В І Д Г У К
керівника на кваліфікаційну роботу магістра
ЛІВІНСЬКОЇ Наталії Миколаївни

Тема кваліфікаційної роботи магістра: « Розвиток емоційного інтелекту та стабілізація емоцій молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами ».

Загальна характеристика кваліфікаційної роботи магістра.

Життя і розвиток суспільства вимагають особливої уваги до розвитку здібностей, емоційного інтелекту людини для ефективної самореалізації та успішного виконання соціальних функцій, необхідних для успішної реалізації себе в суспільстві як особистості, фахівця та громадянина.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту у здобувачів освіти молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану набувають неабиякої ваги та потребують розробки дієвих стратегій психологічної допомоги цій віковій категорії, а також дітям з особливими освітніми потребами.

Рецензоване дослідження Лівінської Н.М. в цьому аспекті характеризується **актуальністю і своєчасністю**, оскільки утвердження прогресивних демократичних норм суспільного життя висуває нові вимоги до психологічного, інтелектуального, соціального й духовного розвитку дитини, її підготовки до навчання і життєдіяльності, до соціальної взаємодії, ефективної комунікації в суспільстві.

Мета кваліфікаційної роботи полягала в дослідженні психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими потребами, розробленні й експериментальній перевірці авторської програми корекції і розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами.

У роботі дослідницею обґрунтовано теоретичні засади розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи, розкрито сутність змісту та структури поняття «емоційний інтелект молодших школярів», обґрунтовано шляхи розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами.

Результати дослідження мають практичне значення. Розроблена програма розвитку і корекції емоційного інтелекту на основі обґрунтованих дидактичних умов використання інтерактивних технологій може успішно використовуватися в освітньому процесі початкової школи, під час професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти та післядипломної педагогічної освіти.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Висновки, оцінка кваліфікаційної роботи магістра та пропозиції
Вищезазначене дає підстави стверджувати, що кваліфікаційна робота Лівінської Н.М. є самостійним завершеним дослідженням, має наукову цінність одержаних результатів теоретичного й емпіричного дослідження та практичну значущість висновків і рекомендацій. Кваліфікаційна робота Лівінської Н.М. пройшла перевірку за допомогою комплексу Strike Plagiarism та має відсоток оригінальності роботи 64,5%.

Вважаємо, що, при умові успішного захисту, рецензована кваліфікаційна робота Лівінської Н.М. заслуговує на добру оцінку.

19.05.04.2025р.

Науковий керівник –

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки,

психології та менеджменту

Білоцерківського інституту неперервної

професійної освіти ДЗВО «Університет

менеджменту освіти» НАПН України

 Лідія МАМЧУР

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 87 стор, 1 рисунок, 1 таблиця, 2 додатки, 45 літературних джерел.

Мета дослідження: на основі комплексного дослідження сприяти розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами шляхом психокорекційної програми.

Об'єктом дослідження є емоційний інтелект у молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами.

Предметом дослідження є процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану.

Основні методи дослідження. На різних стадіях дослідження широко використовувалися такі методи: діагностичний і формуючий експерименти, контент-аналіз, спостереження, стандартизоване і нестандартизоване інтерв'ю, анкетування, бесіда, метод педагогічних ситуацій, метод експертних оцінок, оригінальні психодіагностичні методики. Основний науковий результат роботи полягає у наступному: узагальнено матеріали у вітчизняній і зарубіжній практиці осмислення і застосування матеріалів з розвитку емоційного інтелекту; розроблено та експериментально апробовано психокорекційну програму розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; створена і описана процедура психологічного дослідження процесу розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів в умовах воєнного стану; надані рекомендації щодо ефективного розвитку емоційного інтелекту у дітей з особливими освітніми потребами.

Результати рекомендовані до впровадження у навчально-виховний процес Рокитнянського загальноосвітнього ліцею №3 Рокитнянської

селищної ради Білоцерківського району Київської області, що сприятиме успішному розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів, особливо у дітей з особливими освітніми потребами в роботі в педагогічних закладах (довідка від 09.01.2025 № 01 – 28/1).

Ключові слова: сприяння розвитку, емоційний інтелект, молодші школярі, діти з особливими освітніми потребами, психокорекційна програма, інтерактивні технології, соціалізація, особистість.

ABSTRACT

Master's thesis: 87 pages, 1 figure, 1 table, 2 appendices, 45 references.

Research objective: to promote the development of emotional intelligence in primary school children and children with special educational needs through a comprehensive study and the implementation of a psychocorrectional program.

Object of study: emotional intelligence in primary school children and children with special educational needs.

Subject of study: the process of developing emotional intelligence in primary school children and children with special educational needs under martial law conditions.

Main research methods: at various stages of the study, the following methods were extensively used: diagnostic and formative experiments, content analysis, observation, standardized and non-standardized interviews, surveys, conversations, the method of pedagogical situations, expert evaluations, and original psychodiagnostic techniques.

Key scientific contribution: the work synthesizes domestic and international practices in understanding and applying materials for the development of emotional intelligence; develops and experimentally tests a psychocorrectional program aimed at enhancing emotional intelligence in primary school children; establishes and describes a procedure for psychological research into the development process of emotional intelligence in primary school children under martial law conditions; and provides recommendations for the effective development of emotional intelligence in children with special educational needs.

Implementation: the results are recommended for integration into the educational process of Rokytné General Education Lyceum No. 3 of the

Rokytne Settlement Council, Bila Tserkva District, Kyiv Region, which will facilitate the successful development of emotional intelligence in primary school children, especially those with special educational needs, within educational institutions (reference dated 09.01.2025 No. 01–28/1).

Keywords: promotion of development, emotional intelligence, primary school children, children with special educational needs, psychocorrectional program, interactive technologies, socialization, personality.

Зміст

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	17
1.1. Емоційний інтелект як соціально-психологічний феномен	17
1.2. Особливості розвитку емоційного інтелекту особистості в молодшому шкільному віці та у дітей з особливими освітніми потребами	25
1.3. Інтерактивні технології як засіб розвитку емоційного інтелекту особистості	38
Висновки до розділу 1	46
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	48
2.1. Організація, зміст та методики дослідження емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в умовах сьогодення та у дітей з особливими освітніми потребами	48
2.2. Обґрунтування дидактичних умов розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в процесі виконання інтерактивних завдань	53
2.3. Аналіз результатів дослідження розвитку емоційного інтелекту в умовах воєного стану в молодшому шкільному віці	61
Висновки до розділу 2	63
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	65
3.1. Програма корекційно-розвивальної роботи для молодшого шкільного віку з використанням інтерактивних технологій в умовах воєнного стану	65

3.2. Аналіз ефективності впровадження корекційно-розвивальної програми розвитку емоційного інтелекту за допомогою інтерактивних технологій в молодшому шкільному віці та у дітей з особливими освітніми потребами.	70
3.3. Рекомендації щодо розвитку і стабілізації емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці та у дітей з особливими освітніми потребами	72
Висновки до розділу 3	74
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку Української держави, суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації, що відбуваються в ній під впливом ускладнених реалій сьогодення, зумовили кардинальні зміни і в соціально-психологічній сфері. Утвердження прогресивних демократичних норм суспільного життя висуває нові вимоги до психологічного, інтелектуального, соціального й духовного розвитку дитини, її підготовки до навчання і життєдіяльності. Ситуація ускладнюється в умовах воєнного стану, коли молодші школярі зазнають потужного психотравмуючого впливу, стикаються з руйнівними наслідками військових дій, вимушеною релокацією, розривом звичних соціальних зв'язків.

Складність і багатогранність функціонування сучасного суспільства та зростання його системних змін надають особливої актуальності розвитку здібностей, емоційного інтелекту людини для ефективної самореалізації та успішного виконання соціальних функцій, забезпечити формування яких повинна система освіти відповідно до положень законів України «Про освіту» «Про загальну середню освіту» та інших законодавчих і нормативно-правових документів.

Реформування сучасної української школи вимагає зосередження її діяльності на виробленні в учнів життєво важливих компетентностей, необхідних для успішної реалізації себе в суспільстві як особистості, фахівця та громадянина.

У Концепції «Нова українська школа» (2016) та Державному стандарті початкової освіти (2019) такими ключовими компетентностями молодших школярів з-поміж інших визначені уміння творити, висловлювати власну думку, виявляти ініціативу, логічно обґрунтовувати власну позицію, конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, вміло оцінювати ризики та приймати рішення,

співпрацювати з іншими, критично та системно мислити і адекватно діяти в будь-яких життєвих ситуаціях.

При цьому роль емоційного інтелекту в освітньому процесі початкової школи посилюється, необхідним стає розвиток емоцій молодших школярів, вміння виражати, керувати власними емоціями, розуміти емоційний стан інших людей. У зв'язку з цим важливого значення набуває визначення чинників, які впливають на розвиток емоційного інтелекту учнів початкових класів в освітньому та соціокультурному просторі нової української школи.

Молодший шкільний вік є одним з базових періодів для формування особистості, коли закладаються основи світогляду, ціннісних орієнтацій. У молодшому шкільному віці (6–10 років) емоційний інтелект активно формується завдяки взаємодії з однолітками, учителями та батьками. Діти поступово вчаться розпізнавати власні емоції та емоції інших, розвивають емпатію, навички саморегуляції та конструктивного вираження почуттів. У цьому віці надзвичайно важливу роль відіграють педагогічні впливи, ігрова діяльність та створення емоційно безпечного освітнього середовища.

Теоретико-методологічним підґрунтям даного дослідження слугували напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері вивчення емоційного інтелекту.

Аналіз теоретичних праць, присвячених розвитку емоційного інтелекту в учнів початкових класів, виявив зацікавленість вчених дослідженням різних аспектів вирішення цієї важливої суспільної проблеми. Зокрема, в колі їх наукових інтересів перебувають питання визначення поняття «емоційний інтелект» (Р.Бар-Он, Г.Гарднер, Д.Гоулмен, Д.Карузо, Дж.Мейєр, П.Селовей, Дж.Стайн), структури емоційного інтелекту (Д.Гоулман, Дж.Мейєр, В.Моргун, Е.Носенко, П.Селовей); особливостей розвитку емоцій у молодших школярів (І.Бех, Л.Груша, С.Курносова, Ю.Савченко, Л.Стрелкова, В.Юркевич, М.Шпак);

факторів впливу на емоційний інтелект (І Л.Буркова, О.Філатова, В.Юркевич); реалізації ідей нової української школи (Н.Бібік, Ю.Найда, О.Онопрієнко, О.Савченко, Н.Софій, Р.Шиян).

Наукове осмислення особливостей розвитку емоційного інтелекту у здобувачів освіти молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану набуває неабиякої ваги та потребує розробки дієвих стратегій психологічної допомоги цій віковій категорії а також для дітей з особливими освітніми потребами. Водночас вивчення особливостей застосування засобів інтерактивних технологій для розвитку емоційного інтелекту в умовах сьогодення у учнів початкових класів ще не привернуло належної уваги дослідників.

Отже, актуальність і стан дослідження окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами (на прикладі Рокитнянського ліцею №3 Рокитнянської селищної ради Білоцерківського району Київської області)». Актуальність теми дослідження також зумовлена браком ґрунтовних напрацювань з окресленої проблематики, що відповідали б реаліям воєнного часу.

Мета дослідження - дослідити психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими потребами, розробити та експериментально перевірити програму корекції і розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан дослідження в науково-методичній та психолого-педагогічній літературі проблеми розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра, його сутність, зміст і структуру як соціально-психологічного феномену.

2. Провести діагностику та проаналізувати особливості розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в умовах воєнного стану.

3. Обґрунтувати дидактичні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами у процесі використання інтерактивних технологій.

4. Розробити та апробувати методичний інструментарій корекції і розвитку емоційного інтелекту учнів засобами інтерактивних технологій в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження: емоційний інтелект молодших школярів

Предмет дослідження: дидактичні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими потребами засобами інтерактивних технологій.

Новизна дослідження розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах воєнного стану полягає в інтеграції психологічної підтримки та адаптивних освітніх стратегій, спрямованих на подолання стресових факторів, пов'язаних із війною. Це дослідження враховує унікальні виклики, з якими стикаються діти під час збройного конфлікту, такі як підвищений рівень тривожності, порушення почуття безпеки та необхідність у стабільному емоційному середовищі для ефективного навчання.

Для досягнення виконання поставлених завдань використано такі **методи дослідження:** теоретичні – вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми розвитку емоційного інтелекту, порівняльний аналіз і синтез, структурування, класифікація, узагальнення науково-теоретичних і практичних результатів; емпіричні – спостереження за освітнім процесом у початковій школі, опитування,

тестування, бесіди з учителями початкових класів і молодшими школярами; педагогічний експеримент, тестування, проєктивні методи, інтерв'ювання, авторські діагностичні методики (адаптація і розробка)

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у визначенні теоретичних засад розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи, розкритті сутності, змісту та структури поняття «емоційний інтелект молодших школярів», обґрунтуванні розвитку емоційного інтелекту молодших школярів та дітей з особливими освітніми потребами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблену програму розвитку і корекції емоційного інтелекту на основі обґрунтованих дидактичних умов використання інтерактивних технологій можна успішно використовувати в освітньому процесі початкової школи, під час професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів у закладах вищої освіти та вдосконалення педагогічної майстерності учителів початкових класів в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та рекомендацій, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінок, основний зміст викладено на 63 сторінках. Робота містить 1 таблицю, 1 малюнок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1 Емоційний інтелект як соціальний феномен

Емоційний інтелект – це поняття, яке розкриває значення емоційних компетентностей не лише на рівні окремої особистості, а й у ширшому соціальному контексті. Особливу увагу викликає здатність до розуміння, управління та вираження емоцій, що впливає на міжособистісну взаємодію, суспільні відносини, колективну динаміку та культуру взаємодії. Сучасне суспільство переживає трансформаційні процеси як в економічній, політичній, інформаційній сфері так і в соціальній. Особливу стурбованість викликають труднощі, пов'язані з емоційним інтелектом особистості, які можуть проявлятися на різних рівнях — від внутрішньоособистісного до міжособистісного, і стосуються як пізнання, так і регуляції емоцій.

Емоційний інтелект (EI) як соціальний феномен виходить за межі особистісної характеристики. Він формується та проявляється у процесі соціалізації та відображає рівень емоційної культури суспільства, сприяє гармонійним відносинам у групах, громадах, організаціях. У наш час термін «емоційний інтелект» часто зустрічається у тематиці робіт освітніх закладів. Гостро постає проблема його розвитку особливо в умовах сьогодення. Термін «емоційний інтелект» тісно зв'язаний з такими явищами як «мотиви», «емоції».

Теоретичним підґрунтям для вивчення цього феномену є праці Д.Гоулмена, одного із головних популяризаторів концепції EI, який стверджував, що соціальні навички та емпатія — критично важливі складові EI, що напряду пов'язані з соціальною взаємодією. Модель

П.Селовея та Дж. Майєра передбачає, що ЕІ включає здатність розпізнавати емоції у себе й інших, використовувати емоції для сприяння мисленню, розуміти емоції, регулювати емоції у соціальному контексті. Це одна з перших і найбільш науково обґрунтованих концепцій емоційного інтелекту, яка розглядає його як форму когнітивної здатності або інтелектуального процесу, а не просто як набір рис характеру. Їхня модель стала основою для створення тесту MSCEIT (Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test).

Важливе значення для дослідження емоційного інтелекту має також особистісно орієнтований підхід, згідно якого розвиток та формування окремої психічної властивості має здійснюватися з урахуванням індивідуально- психологічних особливостей людини та структури особистості в цілому. Обґрунтуванню особистісного підходу у психології сприяли дослідження Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Беха, Л. І. Божович, В. В. Рибалки, І. С. Якиманської та ін. Ключовою для нас у з'ясуванні сутності емоційного інтелекту є думка про утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої концентруються всі інші суспільні пріоритети.

Особистісно орієнтований підхід як методологічна основа наукового дослідження включає: концептуальне уявлення про особистість, методичний інструментарій для комплексної психодіагностики якостей особистості, інтерпретацію отриманих при цьому даних, комплекс методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості, умов реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки.

Думка В.В. Рибалки [11] про доцільність застосування особистісного підходу при дослідженні інтелекту є слушною, адже інтелект виступає властивістю цілісної особистості, котра перебуває у взаємодії та взаємовпливі з іншими її рисами через розмаїті структурно-функціональні взаємозв'язки [11].

Можемо більш детально зупинитися на науковцях, дослідниках українських та зарубіжних, які вивчали емоційний інтелект загалом та його розвиток у молодших школярів:

Серед вітчизняних дослідників Тетяна Котик досліджує розвиток емоційного інтелекту молодших школярів у контексті Нової української школи, підкреслюючи його роль як наскрізної змістової лінії в освітньому процесі. Леся Шкледа спільно з Тетяною Котик аналізує сучасні підходи до оновлення змісту початкової освіти та їх вплив на розвиток емоційного інтелекту учнів.

Світлана Прахова, Наталія Макаренко та Ірина Шуміліна у своїй роботі «Development of Junior Students' Emotional Intelligence in Terms of New Ukrainian School: Realities and Prospects» досліджують теоретичні аспекти емоційного інтелекту та пропонують методичні інструменти для його розвитку у молодших школярів.

Ірина Хаджинова та Леніна Задорожна-Княгницька аналізують зарубіжний досвід розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи, зокрема через впровадження програм соціально-емоційного навчання (SEL).

Юлія Клименко та Олена Кравець досліджують використання інноваційних технологій для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, акцентуючи на інтерактивних методах навчання.

Ірина Самойлюкевич та Вікторія Свобода розробляють методику формування емоційного інтелекту на уроках англійської мови в початковій школі, зосереджуючись на читанні як засобі розвитку емоційної компетентності.

Ольга Бабяк, Світлана Ситник, Олена Жаровська, Ірина Кондратьєва, Людмила Смокова та Уляна Варнава аналізують компоненти

емоційного інтелекту школярів та пропонують маркери для його оцінки в освітньому процесі.

Ганна Брославська та Тетяна Дригач досліджують природу та елементи емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку, підкреслюючи його вплив на адаптацію та академічну успішність.

Серед зарубіжних дослідників Деніел Гоулман (США) популяризував концепцію емоційного інтелекту, підкреслюючи його значення для особистісного та професійного успіху.

Пітер Саловей та Джон Майєр (США) запропонували перше наукове визначення емоційного інтелекту як здатності розпізнавати, розуміти та регулювати емоції. Керолін Саарні (США) досліджувала розвиток емоційної компетентності у дітей, включаючи здатність до емпатії та регуляції емоцій. Кленсі Блер (США) працював над розвитком емоційної саморегуляції у дітей та її впливом на шкільну адаптацію.

Ненсі Айзенберг (США) досліджувала емоційну та соціальну регуляцію у дітей, зосереджуючись на розвитку емпатії та моральних емоцій. Мері Ротбарт (США) досліджувала темперамент у дітей, зокрема розвиток емоційної регуляції та самоконтролю. Стефані Карлсон (США) досліджувала розвиток виконавчих функцій у дітей, включаючи емоційну регуляцію та самоконтроль. Коралі Перес-Едгар (США) вивчає темперамент та емоційний розвиток у дітей, зосереджуючись на зв'язку між темпераментом та тривожними розладами.

Компетентнісний підхід постає одним із шляхів модернізації сучасної освітньої системи України. Він передбачає "орієнтацію освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу стане формування загальної компетентності людини, яка є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою

особистості. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості" [2].

Відтак, подані наукові підходи є ключовими при вивченні емоційного інтелекту та мають доповнювати один одного. Сукупність вищезгаданих наукових поглядів дає можливість обґрунтувати концептуальні засади розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі.

Емоційний інтелект можна трактувати як інтегральну рису особи здобувача освіти, що відображає пізнавальну здатність особи до розуміння емоцій та керування ними через когнітивну обробку емоційної інформації, а також забезпечує психологічне благополуччя особистості й успішну соціальну взаємодію. Ключовими є поняття «розуміння емоцій» та «керування емоціями», котрі виражають головне призначення емоційного інтелекту.

Як продемонстрував аналіз наукових джерел із теми дослідження, у сучасній психолого-педагогічній науці поняття «розуміння» використовується як у вузькому, так і у широкому значеннях. Отже, у вузькому значенні розуміння розглядається як: «форма мислення, спрямована на виявлення суттєвих ознак предметів навколишньої дійсності і встановлення на цій основі взаємозв'язку того чи іншого предмета або явища з іншими предметами чи явищами» [15]; «мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) суттєвих рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ і подій дійсності» [9, с. 114]. У широкому розумінні – воно охоплює контекст аналізу різноманітних психічних пізнавальних процесів людини: сприйняття, пам'яті, мислення тощо. Розуміння у цьому випадку розглядається як невід'ємна частина

будь-якого рівня пізнання, спілкування, усіх психічних процесів, сприйняття людини людиною [9].

Натомість, у другому значенні застосовується безпосередньо термін «керування емоціями», який трактується як трикомпонентна складова: управління власними емоціями, їх виразом та керування емоціями інших людей. Це дає підстави стверджувати, що «керування емоціями» – поняття ширше за «емоційну саморегуляцію», адже передбачає керування не лише власними емоціями, а й емоціями інших людей.

Відтак, враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що основне призначення емоційного інтелекту полягає у забезпеченні здатності людини розуміти емоції та керувати ними.

Розгляд емоційного інтелекту як інтегральної риси особистості, що розвивається та виявляється в процесі життєдіяльності, набуття емоційного досвіду, ставить питання про застосування понять «здатність» та «здібності», що б дали змогу розкрити змістовні та інструментальні аспекти емоційного інтелекту, особливості його функціонування та розвитку. Так, О.Я. Савченко визначає здатність як «суттєву властивість особистості оволодівати та виконувати певні форми діяльності через постановку та розв’язання специфічних задач, застосування отриманих результатів та продуктів у нових формах діяльності».

Необхідно розуміти суть та зміст понять «мотиви», «емоції» та «емоційний інтелект» у контексті соціалізації особистості.

Відповідно до рівнів психологічного відображення (когнітивного, особистісного, суб’єктного, духовного) вчені розрізняють: емоційний інтелект як властивість індивіда, емоційний інтелект як властивість суб’єкта діяльності, емоційний інтелект як властивість особистості, емоційний інтелект як властивість суб’єкта життєтворчості, емоційний інтелект як властивість суб’єкта життєдіяльності .

Емоції відображають актуальну потребу людини та можливості її задоволення, що оцінюються мозком, враховуючи як генетичні, так і раніше набуті індивідуальні досвіди. Якщо суб'єкт володіє достатньою інформацією про ситуацію, яка сприяє реалізації потреби, у нього виникають позитивні емоції. У ситуації, де інформації недостатньо, виникають негативні емоції, оскільки суб'єкт не впевнений у можливості задовольнити потребу.

На сьогодні термін «емоційний інтелект» часто зустрічається у тематиці освітніх установ. Гостро постає питання його розвитку, особливо в сучасних умовах. Термін «емоційний інтелект» тісно пов'язаний з такими явищами, як «мотиви», «емоції».

Таким чином, емоція, котра народжується співвідношенням позитивних та негативних результатів дій щодо потреби, зумовлена, з одного боку, внутрішніми мотивами, а з іншого – особливостями зовнішньої ситуації. Джерелами емоцій служать, по-перше, об'єктивно існуючі предмети та явища, а по-друге, виконувана діяльність і зміни, що відбуваються в психіці дитини та організмі в процесі. Саме мотиваційна залежність, тобто суперечність між внутрішнім відчуттям потреби та зовнішнім станом, відображається в психіці у вигляді переживань та емоційних реакцій. Її подолання складає механізм регуляції діяльності й у суб'єктивному сенсі залежить від домінуючої мотивації суб'єкта в освітньому процесі початкової школи.

У структурі особистості мотиваційна сфера посідає найважливіше місце та є ключовим поняттям, що застосовується для пояснення рушійних сил людської поведінки.

Поняття регуляції в психологію впроваджено П. Жане, котрий стверджував, що здатність до регуляції є критерієм найвищого рівня розвитку особистості. П. Жане розглядав регуляцію як систему внутрішніх

вимог, що виникають в результаті посередництва норм і цінностей, що існують у соціумі.

До поняття «емоційна стійкість» відносять досить різні емоційні феномени. Деякі дослідники представляють емоційну стійкість як стійкість емоцій, інші як психічну стійкість дитини до емоціогенних умов [10]. Якщо емоційна стійкість виступає як стійкість емоцій, до неї зараховують емоційну стабільність, а саме: відсутність схильності до частоті зміни емоцій, стійкість певного емоційного стану, емоційну невразливість молодшого школяра. Отже, під емоційною стійкістю розуміють здатність не реагувати на емоціогенні подразники, тоді як емоційна нестійкість у цій логіці [10] представлена нездатністю утримувати емоційну рівновагу, підвищеною тривожністю, страхами тощо.

Загальноприйнятим є поділ емоцій на нижчі і вищі. Нижчі емоції пов'язані з задоволенням чи незадоволенням фізіологічних потреб (голоду, спраги тощо). Вони поділяються на харчові, стадні та ін. Вищі емоції, прийнято називати почуттями. Вони пов'язані з задоволенням чи незадоволенням духовних потреб людини, і поділяються на моральні, естетичні, інтелектуальні та ін. Особливої значущості набуває вивчення сутності інтелектуальних почуттів, їх взаємозв'язку з мисленням; не менш важливим видається також з'ясування місця та значення інтелектуальних почуттів у діяльності людини.

Аналіз наукових праць засвідчив, що серед інтелектуальних почуттів людини вчені найчастіше називають такі: здивування, зацікавленість, допитливість, сумнів, впевненість, радість успіху. З'ясовано, що вони пов'язані з пізнавальними потребами та мотивами, з пошуками істини, з розв'язанням мислиннєвих завдань. Інтелектуальні емоції не тільки виникають у процесі мисленнєвої діяльності, а й

спрямовані на неї, оцінюють її успішність чи неуспішність, та на основі цієї оцінки активно впливають на процес мислення з метою задоволення мотивів та пізнавальних потреб суб'єкта.

Без сумніву, для усвідомлення сутності емоційного інтелекту особистості, необхідно враховувати взаємозв'язок емоцій з мисленнєвою діяльністю, з процесом пізнання. Хоча поняття «емоції» та «інтелект» тривалий час вважалися не поєднуваними, оскільки під першим, найчастіше, розуміли біологічно зумовлені, «нижчі», інстинктивні детермінанти поведінки, тоді як поняття «інтелект» характеризувало «вищий» рівень організації психічної діяльності людини.

1.2 Особливості розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці та у дітей з особливими освітніми потребами

Проблематика формування емоційного інтелекту набула міждисциплінарного характеру. Дослідники та практичні фахівці з психології, педагогіки, соціології зосереджено досліджують дієві умови розвитку вмінь розуміти, контролювати та регулювати емоції – свої та інших людей, забезпечувати сприятливе середовище для соціальної активності та досягати результативної міжособистісної комунікації. Освіта визнана ключовою сферою у забезпеченні зростання емоційного інтелекту людства, що спровокувало перегляд освітніх результатів та реформування всіх ступенів освіти, зокрема початкової школи та дошкільних навчальних закладів.

Розвинений емоційний інтелект важливіший за високий показник IQ. Емоції – це інструмент для подолання життєвих труднощів, стверджують вчені.

Цілісний освітній процес формування емоційного інтелекту молодших школярів базується на низці етапів, формуючи систему навчально-виховної роботи. Конкретний етап освітнього процесу обумовлюється віком учнів, базовим рівнем емоційного розвитку, який визначається на основі результатів попереднього етапу, характером та обсягом нового матеріалу та способами досягнення освітніх цілей. Кожен етап навчання завершується діагностикою досягнення поставлених цілей. За таких умов освітній процес набуває технологічного характеру, що найкраще сприяє досягненню запланованих результатів.

Науковці обґрунтовали систему поетапного формування емоційного інтелекту молодших школярів презентували її, наголошуючи, що емоційний інтелект розвивається протягом життя, але особливої важливості цей процес набуває в період активного формування в дитини емоційного ставлення до себе та інших, тобто у молодшому шкільному віці.

Досліджуючи розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти упродовж систематичного навчання, тренування і набуття емоційного досвіду, науковець визначила п'ять послідовних етапів його розвитку (див. рис.1):

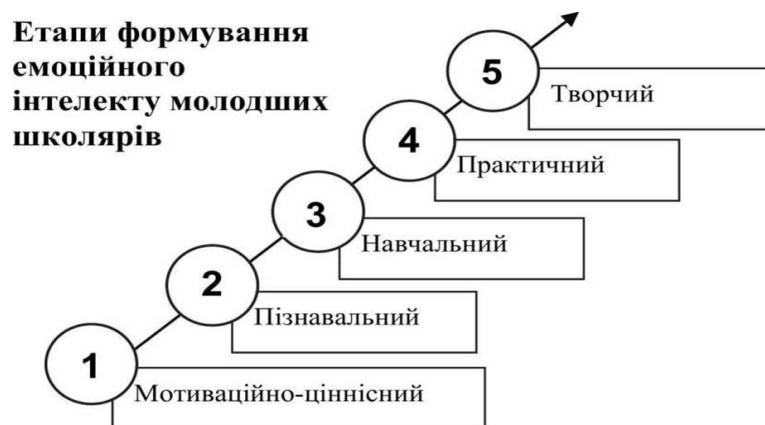

Рис. 1. Етапи формування емоційного інтелекту молодших школярів

1. Мотиваційно-ціннісний, мета якого формування усвідомлення впливу емоцій на життєдіяльність людини, відповідальності за власні емоційні переживання.
2. Пізнавальний, що передбачає ознайомлення з видами, функціями емоцій, причинами їх виникнення та рівнями прояву, способами керування ними.
3. Навчальний етап, що має на меті формування усвідомлення емоційних станів і навичок регулювання власної емоційно-почуттєвої сфери в умовах освітнього процесу.
4. Практичний етап, що орієнтує на реалізацію набутих знань та умінь для зміни поведінки в реальних життєвих ситуаціях.
5. Творчий — спрямовує на креативне застосування емоційного інтелекту в життєвих ситуаціях.

Під час мотиваційно-ціннісного етапу необхідно практично ознайомити учнів з ознаками різних емоцій, закономірностями їх виникнення та особливостями впливу на життєдіяльність людини; сформувати розуміння відповідальності за наслідки емоційних вчинків.

Пізнавальний етап — це етап, на якому дитина самопізнає власний внутрішній світ, у котрому панують емоції та почуття. Діти досліджують причини виникнення й наслідки дії різних емоцій, опановують способи керування різними власними та чужими емоціями. Метою навчального етапу формування емоційного інтелекту молодших школярів є вправляння в регуляції власних емоцій.

Під час практичного етапу створюють умови для того, щоб молодші школярі активно застосували під час уроків та в позаурочній діяльності набуті навички саморегуляції емоцій і поведінки та спостереження за змінами, що в результаті цього відбуваються у реальному житті.

На прикінцевому етапі здобувачі освіти творчо застосовують набуті навички емоційної саморегуляції у різних компетентісно орієнтованих ситуаціях.

У початковій школі є можливості для реалізації різних напрямів цілеспрямованої поетапної роботи з розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, а саме:

- у процесі соціально-психологічного навчання за допомогою тренінгів, що мають на меті розвиток здатності розуміти емоції та управляти ними;

- у процесі загальної навчальної діяльності здобувачів на уроках та в позаурочній роботі завдяки забезпеченню відповідних психолого-педагогічних умов для розвитку емоційного інтелекту, які передбачають добір емоціогенного змісту навчального матеріалу, відповідних методів організації навчальної діяльності здобувачів і забезпечення емоційно-позитивної атмосфери у закладі середньої освіти та сім'ї, застосування суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії та особистісно зорієнтованого спілкування. Варто зазначити, що в початковій школі не передбачено спеціальних уроків для розвитку емоційного інтелекту учнів — це проблема міжпредметна і її реалізують засобами всіх навчальних дисциплін;

- у процесі соціально-педагогічного супроводу, що допомагає самовизначенню, самоактуалізації, самоствердженню й саморозвитку дитини і складається з підтримки, допомоги, забезпечення та захисту.

Кульмінацією спрямованості особистості здобувача освіти в середній школі є світогляд, який є узагальненими поглядами особистості на навколишній світ та її місце в ньому, а також ставлення особистості до навколишньої дійсності та до себе. Світогляд виступає системою ціннісних орієнтирів, ідеалів, вірувань та переконань, які виявляються у різноманітних проявах життя людини та суспільства. Він формується в процесі постійного самовизначення особистості в освітньому процесі на початковому етапі. Зіткнувшись з нестачею системності, безпідставністю своїх емоцій, думок та дій, школяр починає формувати власну світоглядну позицію.

Здобувачу середньої освіти під час навчання в початковій школі необхідно сформувати особисте ставлення до соціально-культурних цінностей та ідеалів; зайняти певну позицію у питаннях світогляду, серед яких першочерговим є питання про сенс людського існування; розібратися у власній свідомості (загальнолюдській, громадянській, етнічній, релігійній, історичній, професійній та ін.); визначити власне ставлення до світу. Основними складовими мотиваційної сфери особистості здобувача середньої освіти є такі психологічні утворення: потреби, потяги, установки, власне мотиви, інтереси, ідеали, наміри, соціальні норми та ролі, стереотипи та інші.

Оскільки молодший школяр є суб'єктом освітньої діяльності, що є провідною в молодшому шкільному віці, розвиток емоційного інтелекту відбувається безпосередньо в контексті цієї діяльності. Саме тому, поділяючи точку зору науковця О.В. Дашкевич, можна стверджувати, що мотив для молодшого школяра за своєю природою емоційний і містить емоційну складову. Ми розглядаємо емоційний інтелект як властивість

суб'єкта діяльності, яка передбачає свідоме проявлення емоційних знань, вмінь та навичок, здійснення емоційного самоаналізу, емоційного самоконтролю та емоційної саморегуляції в конкретній діяльності.

Так, початок мотиваційного процесу, традиційно пов'язують з нуждою (яка з часом переростає в потребу), тобто об'єктивною необхідністю дитини в чомусь, що вона, можливо, навіть не усвідомлює. Саме потреба є головною причиною активності молодшого школяра. На рівні потреби предмет, здатний її задовольнити, ще не відбитий, не зафіксований. Коли такий предмет з'являється, психіка відображає його, і образ цього предмету стає мотивом поведінки, тобто мотив надає потребі певного напрямку.

Мотиви досягнення успіху в навчальному процесі та уникнення невдач становлять два полюси мотиву досягнення, який описує постійне прагнення дитини досягти найкращого результату, виконати поставлену задачу якнайкраще. Провідна система мотивів визначає суспільно-гуманістичну або егоїстично-прагматичну спрямованість особистості. У суспільно-гуманістичній спрямованості основну роль відіграють мотиви служіння, будь то спільній справі чи суспільству. В егоїстично-прагматичній спрямованості на перший план виходять мотиви вигоди, престижу або особистого благополуччя.

Мотиваційна сфера особистості молодшого школяра являє собою не лінійну, а складну багаторівневу структуру. Компоненти мотиваційної сфери розташовуються у певній послідовності, від найменш розвинених до найбільш повних, зрілих форм, ієрархічно підпорядковуються один одному.

Разом з тим, мотивація поведінки дитини принципово неможлива поза межами емоційної сфери, ціннісне ставлення школяра до світу завжди емоційно забарвлене, воно завжди емоційно-ціннісне, та й самі емоції є одним з мотиваторів людської поведінки. У молодшому шкільному віці, що характеризується високою сенситивністю та гнучкістю

всіх психічних процесів, відбувається активне емоційне становлення дитини. В шкільному середовищі, у взаємодії з однолітками та дорослими, в учнів розвиваються такі соціальні емоції, як самолюбство і здатність до співчуття. Через осмислення власних емоцій та вчинків відбувається становлення самосвідомості, здатності до рефлексії і децентрації, тобто формується вміння розуміти почуття іншого та враховувати його потреби у спільній діяльності. Виникають підвищена чутливість та вразливість, що виражається у болісних переживаннях та щирому прояві радості або смутку, задоволення чи незадоволення. Наприклад, здобувачі освіти 1-2 класів бурхливо й емоційно реагують на нові деталі в оформленні класу, нові навчальні матеріали, ІКТ-технології.

У молодшому шкільному віці емоційний інтелект на когнітивному рівні постає як властивість суб'єкта навчальної діяльності, що є провідною на цьому етапі, і проявляється у здатності дитини розуміти та керувати своїми емоціями та почуттями. З початком навчання у школі молодший школяр починає засвоювати велику кількість нової інформації, що сприяє виникненню більш складних теоретичних форм мислення та розвитку інтелектуальної рефлексії як одного з найважливіших психологічних новоутворень цього віку. Дитина починає усвідомлювати зміст почуттів, набуває здатності до узагальненого переживання, «інтелектуалізації афекту». Водночас у молодшому шкільному віці відбувається розвиток довільності психічних процесів, що забезпечує вміння володіти собою, керувати своїми емоціями. Таким чином, зазначені новоутворення сприяють емоційному самопізнанню та здатності молодших школярів управляти емоціями.

Здатність контролювати власні емоції є найважливішим чинником емоційної стійкості. Згідно з даними дослідників, ця здатність емоційного інтелекту школяра корелює з розвиненими соціальними навичками, переважанням позитивних відносин з оточуючими та близькими людьми. В цьому контексті, емоційний інтелект виступає критерієм психологічної

культури, адже вона визначається не стільки розвиненим самоконтролем, скільки прагненням управляти емоціями, аби дотримуватися гуманістичних норм у взаєминах з оточуючими.

Важливим для вивчення емоційного інтелекту молодших школярів є розуміння суті інтегративно-особистісного підходу, який найбільш повно і глибоко розкриває Г.О. Балл.

Дослідження основ розвитку емоційного інтелекту молодших школярів також передбачає врахування компетентнісного підходу до навчання здобувачів освіти на початковому рівні. Це зумовлено тим, що сучасність визначає одним з пріоритетних завдань початкової школи перехід від інформаційно-знаннєвої моделі освіти до компетентнісно орієнтованої освіти, яка спрямована не тільки на розвиток інтелектуальної сфери здобувачів освіти, але й на формування у молодших школярів предметних, міжпредметних (загальнопредметних) та ключових компетентностей.

В освітньому середовищі ЕІ як соціальний феномен відіграє ключову роль у формуванні шкільного середовища, дружнього до всіх учасників. Його розвиток через соціально-емоційне навчання (SEL) допомагає виростити не тільки академічно успішну, а й соціально компетентну особистість.

Отже, емоційний інтелект – це не лише особистісна властивість, а соціально значуща якість, яка формує культуру взаємовідносин, визначає ефективність спільної діяльності та є основою соціальної єдності. В цьому сенсі, його можна вважати показником зрілості суспільства.

Уміння управляти власними емоціями є найважливішим чинником емоційної стійкості. За даними дослідників ця здатність емоційного інтелекту школяра корелює з розвиненими соціальними навичками, переважанням позитивних стосунків з оточуючими і близькими людьми.

У цьому сенсі, емоційний інтелект виступає критерієм психологічної культури, оскільки вона визначається не стільки розвиненим самоконтролем, скільки прагненням управляти емоціями, щоб дотримуватися гуманістичних норм в стосунках з оточуючими людьми.

Основні складнощі, пов'язані з емоційним інтелектом: низький рівень емоційної обізнаності – людина не розпізнає своїх емоцій або не може їх чітко назвати; виникає емоційна плутанина, що ускладнює самоаналіз; труднощі з регулюванням емоцій – імпульсивність, емоційна нестабільність, недостатній самоконтроль, важко контролювати сильні емоції (гнів, тривога, образу); слабка емпатія – нездатність співпереживати або розуміти емоційний стан інших, виражається у міжособистісній нечутливості, соціальній ізоляції. Також проявляються соціальні проблеми – конфліктність у спілкуванні, труднощі у побудові взаємин, нерозуміння соціальних сигналів (інтонація, мова тіла); низька мотивація до саморозвитку – відсутність внутрішньої мотивації, апатія, уникнення викликів; знижена здатність до постановки цілей і самозабезпечення. Вплив зовнішніх факторів: хронічний стрес, травматичний досвід, соціальні потрясіння (наприклад, війна) негативно впливають на здатність до емоційного самоконтролю.

Ці труднощі особливо актуальні для дітей з особливими освітніми потребами, які можуть мати біологічно обумовлені складнощі в емоційній сфері, підлітків, у яких формується самосвідомість, але ще слабо розвинена регуляторна функція, осіб, що пережили психотравму, де емоції можуть бути пригніченими або надмірно вираженими.

Складнощі з емоційним інтелектом часто є не ознакою "слабкості", а наслідком недостатньої емоційної освіти, соціального оточення чи психофізіологічних умов. Їх можна ефективно подолати шляхом розвитку

емоційної грамотності, психокорекційних програм та підтримки з боку соціального оточення.

Соціальні прояви емоційного інтелекту (EI) – це конкретні форми поведінки та взаємодії, що демонструють, як розвинений емоційний інтелект впливає на соціальне життя особистості. Вони виявляються у міжособистісних стосунках, спілкуванні, співпраці, розв'язанні конфліктів та участі в соціальних групах.

Соціальні прояви емоційного інтелекту виявляються в колективній ефективності. Групи з високим рівнем емоційного інтелекту працюють злагоджено, вирішують конфлікти конструктивно. Лідери з розвиненим EI краще мотивують команду, створюють здоровий мікроклімат. В інклюзії та толерантності EI сприяє прийняттю інших, зменшує упередження, посилює взаєморозуміння. Психологічне благополуччя суспільства проявляється у високому рівні емоційної культури, знижує рівень агресії, стресу та соціального відчуження.

Основні соціальні прояви емоційного інтелекту: емпатія – здатність розуміти емоційні стани інших людей, що виявляється у співчутті, вмінні «відчувати» настрій співрозмовника, допомагає уникати конфліктів та підтримувати стосунки; емоційна чутливість – уважність до тонких змін у поведінці, міміці, інтонації інших, людина помічає, коли хтось засмучений, тривожиться чи потребує підтримки; конструктивне спілкування – вміння спокійно та ясно висловлювати свої думки й емоції, уникнення агресії, маніпуляцій, звинувачень, активне слухання (не перебивати, уточнювати, повторювати думку співрозмовника), навички вирішення конфліктів – людина з високим EI не уникає конфліктів, а вміє вести діалог, знаходити компроміси, вміє визнавати свої емоції (гнів, образ), не зриваючись на інших; соціальна відповідальність – участь у допомозі іншим, волонтерстві, взаємопідтримці, усвідомлення впливу

власної поведінки на інших людей; саморегуляція у соціумі – вміння контролювати емоційні імпульси у публічних ситуаціях, не підвищувати голос у суперечці, залишатися ввічливим у конфліктних моментах; здатність до кооперації – робота в команді, відкритість до інших думок, підтримка колег, партнерів, вміння надихати.

У дітей соціальні прояви ЕІ можна побачити у грі (вміння ділитися, чекати черги), у школі (вміння слухати вчителя, допомагати однокласникам), у сім'ї (вміння висловлювати любов, розуміти настрій батьків).

Розуміння емоцій інших людей є ключовим чинником успішності особистості школяра у міжособистісному спілкуванні, оскільки дозволяє діяти розумно у людських взаєминах. Ця здатність емоційного інтелекту є інтелектуальною основою емпатії разом з розумінням власних емоцій, забезпечує прийняття емоційних переживань інших людей. Розуміння почуттів іншого робить людину емоційно мудрою, здатною знайти потрібні слова у складній ситуації.

Здатність керувати емоціями інших людей дозволяє особистості мотивувати іншу людину, надихати, стимулювати і підтримувати її позитивні зміни. На думку ряду дослідників [12], саме ця здатність емоційного інтелекту найбільш тісно пов'язана з лідерськими і управлінськими здібностями, коли необхідно вміти знаходити найкращі способи впливу на іншу людину.

Уміння використовувати емоції для самомотивації потрібне особистості для підтримки високої мотивації до праці, особливо у складних умовах, коли робота пов'язана з навантаженням, наприклад, таким як відповідальність за життя та здоров'я іншої людини [17]. І.Ю. Філіппова підкреслює, що емоції направляють пізнання, є джерелом енергії та захопленості, емоції надають життю сенс. Здатність

використовувати емоції для самомотивації є ключовим чинником досягнення успіху сучасного школяра.

Високий емоційний інтелект обумовлює емоційну компетентність. Наприклад, розвинена здатність керувати власними емоціями дозволяє набути таких компетенцій, як стресостійкість та ініціативність. Впевненість у власній емоційній компетентності пов'язана з позитивним образом «Я» і самооцінкою. Особистість, впевнена у своїй здатності розуміти і керувати емоціями, є більш ефективною у міжособистісній взаємодії з однолітками.

Таким чином, за допомогою емоційного інтелекту здійснюється рефлексивний аналіз емоцій, емоційний інтелект впливає на мотиваційну сферу особистості школяра, взаємопов'язаний з самоставленням, забезпечує емоційну стійкість, опосередковує успішність міжособистісних стосунків і продуктивність діяльності.

Емоційний інтелект дає змогу глибше зрозуміти себе і оточуючих людей, сприяє формуванню соціальної відповідальності [8]. Л.М. Даукша припускає, що емоційний інтелект пов'язаний з моральністю особистості. Здатність розуміти емоції інших людей, ставити себе на місце іншого, на думку дослідниці, спонукає дотримуватися морально-етичних принципів.

Високий емоційний інтелект припускає усвідомлення власних емоцій, мотивів і потреб, розуміння емоцій інших людей, сприяє формуванню відповідальних життєвих стратегій і тактик, є передумовою просоціальної поведінки [6]. Д.Гоулман, Є.І.Носенко підкреслюють [6], що одним зі способів впоратися з власними негативними емоціями є дії на користь іншим. Така допомога з негативного емоційного стану, на думку дослідників, є мотивом альтруїстичної поведінки, і властива особистостям з розвиненим емоційним інтелектом.

Сучасність вимагає від особистості школяра гнучкості, толерантності і адаптивності. Ряд дослідників [3, 5] підкреслює велику роль емоційного інтелекту в адаптації до вимог середовища. Дж. Меттьюс зазначає, що будь-яка особистісна риса може бути адаптивною в одному середовищі і дезадаптивною в іншому. Емоційний інтелект дозволяє визначити міру відповідності особистості і середовища, і таким чином виявляється пов'язаним з почуттям психологічного благополуччя.

Від сучасної особистості школяра вимагається постійний саморозвиток, як професійний, так і особистісний. Емоційний інтелект, що включає здібності до розуміння та керування емоціями, самомотивацію розглядається дослідниками як провідний чинник самореалізації, професійного та особистісного зростання, тенденції до самоактуалізації. Емоційний інтелект молодшого школяра спонукає вчитися, розвиватися і творити, сприяє формуванню установки на співпрацю і успіх. Високий емоційний інтелект, що гармонізує емоції та розум, когнітивні та емоційні процеси виступає критерієм цілісного розвитку та внутрішньої свободи особистості [13].

Проте, ряд вчених [7, 3] стверджує, що, як і будь-яка інша особливість особистості, емоційний інтелект має, як позитивний, так і негативний полюс. Впевненість у власній емоційній компетентності може послужити причиною розвитку нарцисизму і тенденції заперечувати свої проблеми. Розвинений емоційний інтелект школяра можна використовувати не лише в просоціальному стилі, але й для маніпуляцій іншими людьми. Крім того, вираженість окремих компонентів емоційних інтелекту може вплинути на особистість, деформуючи її. Так, сильно розвинена здатність розуміти емоції інших може сформувати підвищену чутливість до переживань інших людей, у тому числі до негативних.

Таким чином, емоційний інтелект молодших школярів розглядається більшістю дослідників як головна складова успіху, як у міжособистісних стосунках, так і в професійній діяльності. Проте найбільше значення розвинений емоційний інтелект має для особистості, діяльність якої пов'язана не просто із спілкуванням, але з постійними та насиченими міжособистісними стосунками, які виникають у процесі діяльності в сучасній початковій ланці освіти.

Здатність молодшого школяра розуміти емоції та контролювати їх прояв ще тільки формується і залежить від того, наскільки послідовно підкріплюються дорослими правильні та стримуються небажані форми її емоційної поведінки.

Отже, можемо констатувати, що у молодшому шкільному віці на розвиток емоційного інтелекту дитини впливають такі чинники: соціальні (сім'я як первинне соціальне середовище становлення емоційного інтелекту дитини; освітнє середовище в контексті якого відбувається оптимізація розвитку емоційного інтелекту здобувача середньої освіти в процесі освітньої діяльності як провідної у молодшому шкільному віці), особистісні (формування емоційно-ціннісного ставлення до себе, самооцінка власних емоційних переживань, емоційна саморегуляція), соціально-психологічні (емпатія, яка забезпечує здатність розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати і співчувати).

1.3. Інтерактивні технології як засіб розвитку емоційного інтелекту особистості учня початкової школи

З огляду на аналіз теоретичних розвідок сутності емоційного інтелекту, що тлумачиться вченими як здатність людини розпізнавати

емоції, розуміти наміри, мотивацію та прагнення інших та своїх власних, а також здатність управляти ними заради розв'язання практичних задач, впроваджується система інтерактивних технологій для розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.

Відносно дітей старшої дошкільної ланки емоційний інтелект у науковій літературі окреслюється як фундамент розвитку позитивної адаптації та інтеграції в суспільство. Щоб уникнути проблем із соціалізацією в дитини, науковці радять вчити дошкільнят розпізнавати, виявляти емоції (бажано позитивні). У розбудові емоційного інтелекту у дошкільнят шестирічного віку акцент рекомендується робити на спроможності розуміти почуття іншої дитини, дорослого, ставлячи себе на місце іншої людини та відчуючи її переживання й емоції.

Ключова ідея освітян полягає у використанні інтерактивних технологій розвитку емоційного інтелекту в освітній діяльності з дітьми 6-го року життя, систематизації практичного матеріалу в методичний кейс, а також налагодженні взаємодії з батьками вихованців з питання підвищення їхньої педагогічної компетентності в питаннях розвитку емоційного інтелекту в дітей.

Основні завдання системи інтерактивних технологій спрямовані на формування у здобувачів дошкільної освіти уявлень про емоційні стани, вмінь їх розрізняти та розуміти; ознайомлення зі словами, що позначають різні емоційні стани; розвиток вмінь розпізнавати, називати та описувати власний та чужий емоційний стан; вдосконалення умінь та навичок практичного володіння виразними рухами тіла (мімікою, пантомімікою); а також ознайомлення з навичками релаксації та саморегуляції, що створює умови для формування здатності управляти своїми емоційними станами.

Для створення психолого-педагогічних умов у закладі дошкільної освіти та родині, що сприятимуть розвитку емоційного інтелекту в дітей, доцільно застосування інтерактивних технологій, особистісно-діяльнісного підходу, вирішення проблемних ситуацій з дітьми, програвання

психологічних етюдів, читання художньої літератури та обговорення прочитаного з дітьми, обговорення різних ситуацій. Це все слугує підґрунтям розвитку емоційного інтелекту для молодшого шкільного віку.

Під час розробки та впровадження системи інтерактивних технологій для розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку слід враховувати, що психологічна грамотність містить уявлення про негативні емоції. Для розпізнавання емоцій презирства, сорому, провини, образи, в експериментальній групі організовано навчання дітей з використанням: психологічних етюдів; читання дитячої художньої літератури з подальшим обговоренням прочитаного; вирішення проблемних ситуацій; застосування технології «Рефлексивне коло».

У процесі організованої дорослим освітньої діяльності розв'язуються завдання з: навчання розпізнаванню фундаментальних емоцій; розуміння та розпізнавання своїх емоцій та емоцій інших дітей (людей, героїв, персонажів-навичка емпатії), розуміння намірів, мотивації та бажання інших людей та своїх власних, поповнення емоційного словника дітей, виховання інтересу до навколишніх людей.

Стосовно молодших школярів, важливою рисою згаданої рефлексії є критичність, що виражається в бажанні дитини висловити власну позицію, вмінні реалізувати її в процесі вирішення задач. Молодші школярі вже здатні оцінювати власну та чужу думку, визначати різні підходи до розв'язання проблем, обґрунтовувати свою точку зору. Зважаючи на це, молодший шкільний вік є сприятливим етапом для засвоєння активних прийомів організації навчальної праці, адже саме цей період допомагає дитині засвоїти нову соціальну роль та новий вид освітньої діяльності.

Фахівці, що досліджують питання, пов'язані з необхідністю впровадження інноваційних технологій в освітній процес загальноосвітнього закладу освіти з метою розв'язання задач його реформування, однією з основних причин, що гальмують цей процес, називають поширений серед значної кількості шкільних педагогів

усталений консерватизм. Відштовхуючись від таких ідей, обстоюючи їхню правомірність, дослідники виокремлюють ті негативні наслідки, до яких призводить феномен консерватизму, а саме:

- трафаретність, стандартність мислення, неспроможність педагога критично ставитися до ініційованих ззовні педагогічних проєктів;
- низька результативність спроб підвищення рівня освітнього процесу через поширення передового досвіду в умовах реформування системи освіти.

Наслідком консерватизму є також низька психологічна готовність педагогів до розуміння й належного сприйняття діалектичного характеру розвитку систем, у тому числі й педагогічних. Відсутність на індивідуальному рівні педагогічної діяльності науково обґрунтованих систем роботи призвела до того, що вчитель не має чіткого уявлення про концептуальні засади, принципи й базові ідеї, на яких ґрунтуються особисті педагогічні дії; не встановлює органічних взаємозв'язків між формами, методами і прийомами роботи, змістом урочної та позаурочної освітньої діяльності; особистий досвід ототожнюється з впровадженням передовим педагогічним досвідом.

Науковці, зосереджуючи свої наукові зацікавлення на засобах формування творчих здібностей здобувачів освіти як важливого чинника їхнього розумового розвитку, зауважують, що поширені в шкільній практиці інтерактивні репродуктивні та частково-пошукові завдання не можуть повною мірою забезпечити досягнення цієї мети, хоча й сприяють виявленню та розвитку певних творчих властивостей (гіпотетичність мислення, здатність переносити знання та вміння в нову ситуацію, незалежність суджень, критичність мислення). Проте застосування таких видів завдань не може забезпечити розвиток творчих здібностей в комплексі, адже не передбачає самостійного створення здобувачами освіти певних видів творчих продуктів. Цього можна досягти лише за умов включення в освітній процес творчих завдань, а саме інтерактивних

технологій. Результативність таких завдань, своєю чергою, обумовлюється організацією цього процесу.

При цьому підкреслюється, що характерною особливістю інтерактивних завдань має бути їхня варіативність та особистісна спрямованість. Таких завдань має бути достатня кількість, вони повинні відрізнятися як за характером, так і за змістом, щоб кожен здобувач освіти міг вибрати цікаві й відповідні до своїх здібностей завдання.

Вказуючи на можливість кожного учня не тільки засвоювати певну кількість знань, а й опановувати способи їх здобуття із зростаючим ступенем самостійності, надаючи велику увагу впровадженню в освітній процес інтерактивних технологій, дослідники визначають його як систему навчання та виховання, «за якої форми, методи, прийоми, засоби викладання спрямовані не тільки на засвоєння здобувачем освіти знань (умінь, навичок), а й на інтенсивний, всебічний розвиток його особи, оволодіння способами добування знань, розвиток його творчої активності»⁷. Базуючись на цих ідеях, вчені визначають стратегію інтерактивного навчання таким чином: враховуючи певні рівні зрілості психіки здобувача освіти, прискорювати його зростання, сприяючи якісному переходу до нового рівня розвитку; навчання має йти попереду розвитку, впливати на його хід.

Вважається вченими, що з метою розвитку у молодших школярів емоційного інтелекту варто застосовувати різноманітні інтерактивні методи навчання (інформаційні повідомлення, рольова гра, мозковий штурм, групова дискусія, «акваріум», «мікрофон»), арт-терапії, казкотерапії, музикотерапії, а також різні форми організації роботи групи: робота в колі (колективна), в малих групах (3– 4 особи), у парах, індивідуальна робота. Це сприятиме розширенню емоційного та комунікативного досвіду молодших школярів, формуванню емпатійного ставлення до інших.

Описуючи детальніше інтерактивні методи роботи з молодшими

школярами на сучасному етапі розвитку початкової освіти, актуальним та доцільним є перехід від традиційних форм і методів навчання молодших школярів до активних, творчих. Тому особлива увага нами зверталась на посилення технологічного аспекту занять з метою активізації інтелектуального, емоційного та творчого потенціалу учнів з урахуванням системного, суб'єктно-діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів до розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, що враховувались нами під час організації та проведення занять. Таким ефективним засобом, що забезпечить реалізацію визначених нами методологічних підходів, принципів та завдань дослідження, є, на нашу думку, інтерактивна взаємодія.

Зазначимо, що термін «інтерактивний» походить від англійського слова «interact» («*inter*» – взаємний, «*act*» – діяти).

У сучасній науковій царині термін «інтерактивний» трактується як: «здатний до взаємодії або перебування в режимі бесіди, діалогу, з чимось (книгою, витвором мистецтва, комп'ютером) або з кимось (людиною)». У психолого-педагогічній практиці використовуються такі категорії, як: «інтерактивні методи», «інтерактивне навчання», «інтерактивні технології», «інтерактивні форми». Ці психодидактичні категорії, хоча й тісно пов'язані, не є тотожними. Спільним для них є міжсуб'єктна взаємодія в системах «педагог – учень», «педагоги – учні», «учень – учні».

Інтерактивне навчання відбувається за умов безупинного, активного залучення усіх здобувачів до роботи з педагогом. Внаслідок цього, саме у процесі комунікації педагога з здобувачами освіти відбувається обмін інформацією, думками, переживаннями, досвідом.

Відтак, можна узагальнити, що під інтерактивним навчанням мається на увазі взаємодія, котра втілюється у формі діалогу між педагогом та здобувачами освіти на засадах співпраці та співтворчості. В ході інтерактивного навчання здобувачі освіти набувають вмінь критично

мислити, аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення, вести діалог, дискутувати, самостійно висловлювати альтернативні міркування тощо. Ці навички здобуваються через організацію індивідуальної, парної, групової та кооперативної форм роботи здобувачів освіти. Таким чином, інтерактивна модель навчання у порівнянні з традиційною значно розширює пізнавальні можливості здобувачів освіти, особливо сприяючи розвитку емоційних компетенцій молодших школярів.

Як уже зазначалося вище, крім поняття «інтерактивне навчання», у психолого-педагогічній науці використовується термін «інтерактивні методи», котрий означає «способи цілеспрямованої міжсуб'єктної взаємодії педагога й здобувачів освіти зі створення оптимальних умов для свого розвитку».

Водночас важливо враховувати, що теоретичною основою застосування інтерактивних методів навчання мають стати плановий системний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи до організації дидактичних процесів; теорія оптимізації педагогічного процесу. Саме ці методологічні підходи були вирішальними у контексті нашого дослідження.

З огляду на вищенаведене, під інтерактивними методами науковці розуміють систему способів навчання, спрямованих на створення сприятливого психолого-педагогічного середовища для розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників, молодших школярів, цілеспрямоване засвоєння учнями емоційних компетенцій (знань, умінь та навичок) в процесі діалогової взаємодії педагога з кожним учнем та усіх учасників тренінгової групи між собою.

Зіставляючи концептуальні підвалини традиційної та інтерактивної освіти, науковці констатують, що для першого її виду характерна пасивна модель навчання, коли "учень постає як "об'єкт", його роль зводиться до

засвоєння і відтворення матеріалу, отриманого від вчителя через текст підручника тощо – джерелом правильних знань". При цьому школярі, як правило, не спілкуються між собою і не виконують творчих завдань.

Також існує активна модель інтерактивного навчання, що "передбачає використання таких методів, які активізують пізнавальну діяльність і самостійність молодшого школяра. Учень виступає «суб'єктом» навчання – це дає йому змогу виконувати творчі завдання, вступати в діалог з педагогом".

Звісно, може застосовуватися і інтерактивна модель навчання, орієнтована на розвиток емоційного інтелекту школяра – це форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, прогнозовану мету – створити спеціальні комфортні умови навчання, за яких кожен школяр може відчувати власну успішність, інтелектуальну спроможність.

Сутність інтерактивного навчання полягає у постійній, активній взаємодії усіх учасників на основі співнавчання, взаємонавчання, навчання в співпраці, де «і молодший школяр і педагог є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, коли вони розуміють, що роблять, рефлексують стосовно того, що вони знають, вміють і здійснюють». Витоки інтерактивного навчання сягають 20-х років минулого століття, коли в школу прийшли бригадно-лабораторний і проектний методи. Окремі приклади його реалізації знаходимо і в пізніші часи.

Спираючись на такі підходи, дослідники розкривають особливості й сутність інтерактивних технологій, ситуативного моделювання, кооперативного та колективно-групового навчання, опрацювання дискусійних питань, пропонують конкретні розробки конспектів інтерактивних уроків у різних класах, зразки роздавального матеріалу, способи і прийоми оцінювання діяльності учнів.

Науковці вважають, що одним із шляхів реформування закладу дошкільної освіти, середньої освіти, приведення освітнього процесу до вимог сучасності є перехід від пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання до проблемного викладу матеріалу, частково-пошукових та дослідницьких методів. При такому підході в дітей та здобувачів освіти відповідно має розвиватися не пам'ять, а мислення, вміння логічно міркувати. Переконані, що застосування саме таких методів сприятиме розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів.

Отже, ми виходили із визнання принципової важливості використання різних форм організації роботи здобувачі освіти під час навчальних занять. Вважалось, що це сприятиме формуванню в молодших школярів умінь конструктивно взаємодіяти, налагоджувати емоційний контакт з іншими учасниками тренінгу, проявляти емоційну гнучкість у процесі спілкування, емпатійне ставлення до оточуючих. А це, своєю чергою, сприяє розвитку міжособистісного емоційного інтелекту.

Висновки до розділу 1

Наразі проблема розвитку емоційного інтелекту особистості захоплює увагу багатьох науковців у філософічному, психологічному, соціологічному, педагогічному та інших гуманітарних царинах, через що набуває міждисциплінарного характеру й аналізується як вітчизняними, так і закордонними вченими.

Емоційний інтелект молодших школярів постає в сучасній науці як ключовий фактор успіху у багатьох різновидах людської поведінки та діяльності, починаючи з комунікативної й закінчуючи професійною, але особливе значення розвинений емоційний інтелект школяра отримує у

поведінці та діяльності людини, спрямованій на надання допомоги, яка задіяна у праці на благо інших людей та суспільства в цілому.

Регуляція постає як внутрішня суб'єктна активність особистості, яка гарантує відповідність особистості зовнішнім умовам. Виокремлюють емоційно-вольовий та особистісно-мотиваційний, або рефлексивно-смысловий, аспекти регуляції. Емоційний інтелект молодшого школяра є значущим чинником свідомої регуляції емоційної та мотиваційної сфер особистості.

Переосмислення ролі традиційного інтелекту в соціальній успішності, перегляд ролі емоцій, що раніше представлялись як дезорганізуюче начало, у ролі особливого типу знання, та пошук конструкту, який відповідає за переробку емоційної інформації, спричинили створення такого конструкту, як емоційний інтелект, що репрезентує собою інтегративну властивість особистості, котра включає здатності до розпізнавання, розуміння й керування емоціями, а також емоційні знання, вміння й навички.

З метою розвитку емоційного інтелекту молодших школярів доцільно використовувати інтерактивні методи, серед яких: рольова гра, мозковий штурм, групова дискусія, "акваріум", "мікрофон", "ресурсне коло" тощо.

Для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів найкраще підійдуть розвиваючі методи: моделювання позитивного психоемоційного стану, регуляція психосоматичних процесів, когнітивне переструктурування та інше.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Організація, зміст та методики дослідження емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в умовах сьогодення та у дітей з особл

Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту у здобувачів середньої освіти молодшого шкільного віку в умовах сьогодення складається з декількох етапів.

На початковому етапі доцільно було провести теоретичний аналіз психологічної літератури з даної проблематики, визначено методи та методики дослідження, а також сформовано вибірку для емпіричного дослідження.

Другий етап передбачав діагностику рівнів сформованості та розвитку емоційного інтелекту у здобувачів середньої освіти молодшого шкільного віку.

На третьому етапі емпіричного дослідження відбулися обробка, аналіз та інтерпретація отриманих результатів. Дані емпіричного дослідження було систематизовано, а також сформульовано загальні висновки дослідження.

Основними завданнями емпіричного дослідження були:

1. Проаналізувати рівень сформованості емоційного інтелекту у молодших школярів з урахуванням їхніх вікових, когнітивних і соціальних особливостей.
2. Виявити провідні компоненти емоційного інтелекту, що найбільш активно формуються у молодшому шкільному віці (емоційна обізнаність, емпатія, саморегуляція, управління емоціями).

3. Дослідити вплив соціального оточення (сім'я, шкільне середовище, взаємини з однолітками) на розвиток емоційного інтелекту дітей.
4. Здійснити порівняльний аналіз рівня емоційного інтелекту у дітей із загальної вибірки та дітей з особливими освітніми потребами (за потреби).
5. Оцінити динаміку змін у розвитку емоційного інтелекту у процесі застосування психокорекційної або розвивальної програми.
6. Розробити, впровадити та експериментально перевірити ефективність психолого-педагогічної програми, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту у молодших школярів.
7. Надати практичні рекомендації для педагогів, психологів і батьків щодо створення сприятливого середовища для емоційного розвитку дітей.

Історично дослідження емоційного інтелекту молодших школярів розгортається та удосконалюється в передових країнах світу з другої половини ХХ століття. Саме тоді, на межі п'ятдесятих-шістдесятих років, виникли школи для обдарованих дітей, де акцент ставився на розвиток емоційного інтелекту школяра. У нових умовах поступу сучасного суспільства вивчення інтелекту, психологічних механізмів та педагогічних методів розвитку саме емоційного інтелекту стає пріоритетним завданням наукових розвідок. Раннє виявлення та розвиток емоційного інтелекту визначається одним з ключових напрямків поліпшення освітньої системи. Проте недостатній рівень підготовки вчителів до роботи з формування в учнів емоційного інтелекту, які виявляють нестандартність у поведінці та мисленні, призводить до помилкової оцінки їх особистих якостей і всієї їхньої діяльності. Отож, сучасні виклики в освіті потребують особливої підготовки вчителя до роботи з розвитку та формування емоційного інтелекту молодших школярів.

Наше дослідження проводилося на базі Рокитнянського ліцею №3 Білоцерківського району Київської області. В дослідженні прийняли участь 21 хлопчик і 23 дівчинки, загалом 44 здобувачі середньої освіти молодшого шкільного віку.

Емпіричне дослідження мало три етапи роботи, кожному з яких відповідало виконання конкретної дослідницької задачі.

В емпіричній частині дослідження було використано наступний діагностичний інструментарій як комплекс сучасних психодіагностичних методик, що дозволяють всебічно оцінити рівень розвитку основних компонентів емоційного інтелекту.

Методика Дж. Тейлора «Дослідження особистісної тривожності» (адаптація для дітей). Мета: виявити рівень тривожності як чинника, що впливає на емоційне самопочуття та регуляцію емоцій. Форма: опитувальник.

Методика «Розпізнавання емоцій за мімікою» (авторська адаптація). Мета: оцінити здатність дітей ідентифікувати базові емоції інших людей за невербальними сигналами (вираз обличчя). Засоби: картки із зображенням емоцій (радість, сум, страх, злість тощо).

Арт-методика «Дерево емоцій». Мета: дослідження емоційного стану дитини, її емоційного досвіду, схильностей до певних емоційних реакцій. Форма: малюнкова проективна техніка з подальшою інтерпретацією.

Методика «Я у школі» (малюнковий тест). Мета: виявлення емоційного ставлення до навчання та соціального середовища. Використовується для діагностики рівня емоційної комфортності в освітньому середовищі.

Спостереження та педагогічне оцінювання емоційних реакцій. Мета: виявити типові емоційно-поведінкові реакції школярів у навчально-виховному процесі. Форма: щоденникові записи, фіксація ситуацій.

Опитувальник для педагогів «Що я знаю про емоційний інтелект?» (авторська інтерпретація).

Інтерв'ю з педагогами. Педагоги, класні керівники запрошувалися до бесід з метою збору і узагальнення експертної думки про ступінь сформованості емоційного інтелекту, умови та фактори, що сприяють стабілізації емоцій дітей молодшого шкільного віку. Приділялась увага і думкам педагогів про особливості і складнощі розвитку емоційного інтелекту у дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням, що усі без винятку діти перебувають в умовах воєнного стану і розвиваються під впливом особливостей сьогодення.

Методика Дж. Тейлора «Дослідження особистісної тривожності» (адаптація для дітей) містить серію тверджень, з якими дитина погоджується або не погоджується. За результатами підрахунку балів визначається один із трьох рівнів тривожності: низький рівень тривожності (0–12 балів) - дитина спокійна, емоційно врівноважена, у стресових ситуаціях зберігає контроль над собою, легко адаптується до змін, має позитивне самосприйняття; середній рівень тривожності (13–20 балів) - періодично виникають занепокоєння, хвилювання, страхи., може відчувати дискомфорт у нових ситуаціях або при невдачах, емоційний стан в основному стабільний, але з незначними коливаннями; високий рівень тривожності (21 бал і більше) - часте емоційне напруження, дратівливість, неспокій, страх перед невдачею, помилками, оцінкою з боку дорослих, труднощі з емоційною регуляцією, порушення уваги, можливе уникання складних ситуацій.

Встановлено важливі спостереження: у дітей з високим рівнем тривожності часто спостерігається низький рівень емоційної саморегуляції та труднощі в міжособистісній взаємодії. У випадках високої тривожності, рекомендовано провести додаткове психолого-педагогічне консультування та психокорекційну роботу.

Аналізуючи арт-методики «Дерево емоцій» та «Я у школі», адже обидві вони мають високу діагностичну цінність у вивченні емоційного інтелекту молодших школярів, зазначимо, що їхні діагностичні можливості

дуже значимі та практичне значення не можна переоцінити у вивченні ЕІ. Так, наприклад, арт-методика «Дерево емоцій», метою якої є вивчення емоційного стану дитини на момент дослідження, виявлення емоційного досвіду, стійкості/мінливості емоцій, дослідження схильності до певних емоційних реакцій (переважання позитивних чи негативних емоцій). Форма проведення даної методики полягає у пропонуванні дитині намалювати дерево, на якому зображено різні емоції у вигляді плодів, листя, або кольорів. Можна використовувати готовий шаблон із зображенням дерева, або надати свободу у створенні малюнка. В ході дослідження оцінюється кількість, характер і розміщення емоцій (верхні/нижні гілки — домінантні/вторинні емоції), кольори (теплі — позитивні, холодні — тривожні/депресивні), розмір та форма дерева (велике, міцне — позитивне Я-сприйняття; маленьке, сухе — знижена емоційна енергія). В рамках дослідження ЕІ дана методика виявляє усвідомлення дитиною власних емоцій, показує емоційні стани, які домінують у повсякденному житті, дає уявлення про емоційну регуляцію (чи присутні засоби контролю — «ліки для дерева», «вода» тощо), виявляє емпатійний компонент — якщо є інші дерева або персонажі.

Методика «Я у школі» (малюнковий тест), метою якого є дослідити емоційне ставлення дитини до шкільного середовища, визначити рівень емоційної комфортності в школі, виявити соціальні зв'язки (друзі, вчителі) та адаптаційні труднощі, проводиться у формі малювання роботи. Інструкція: «Намалюй себе у школі. Покажи, де ти, що ти робиш, хто поруч». Без обмежень — дитина зображує своє бачення шкільного життя. Оцінюється розташування себе (в центрі чи в кутку — ознака самооцінки, включеності у колектив). Також оцінюються інші персонажі — друзі, вчителі, їхній вираз обличчя, кількість; колірна гама — вказує на емоційний фон; активність дитини — чи пасивна вона, чи взаємодіє; наявність негативних символів (темні тіні, порожнечі, агресивні елементи). Для дослідження ЕІ дана методика цінна тим, що оцінює емоційний

комфорт в соціальному середовищі (однокласники, вчителі), виявляє здатність розуміти та реагувати на соціальні емоції, дає уявлення про самосприйняття в шкільній системі та рівень соціальної адаптації, може сигналізувати про труднощі з емоційною регуляцією у навчальній діяльності.

Весь використаний в дослідженні діагностичний інструментарій був спрямований на створення повної картини рівня сформованості інтелекту у дітей молодшого шкільного віку та дітей з особливими освітніми потребами.

2.2 Обґрунтування дидактичних умов розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в процесі виконання інтерактивних завдань

Для визначення дидактичних умов розвитку емоційного інтелекту школярів у процесі інтерактивних завдань виникла потреба визначити стан проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, використовуючи інтерактивні педагогічні технології в початковій школі.

З цією метою було проведено опитування вчителів, класних керівників, асистентів вчителів, проведено бесіди, інтерв'ю, першочерговим завданням яких було:

1) визначити, чи розуміють вчителі початкових класів суть, зміст та необхідність розвитку емоційного інтелекту молодших школярів;

2) з'ясувати, чи усвідомлюють вони важливість та необхідність розвитку емоційного інтелекту молодших школярів за допомогою інтерактивних педагогічних технологій в освітньому процесі. У сучасній початковій освіті особливої ваги набуває розвиток емоційного інтелекту, адже саме він сприяє формуванню усвідомленої поведінки, емпатії, вміння співпрацювати, регулювати власні емоції та розуміти інших. Вік 6–10 років

є сенситивним періодом для розвитку ЕІ, тому важливо створити відповідні дидактичні умови.

Окреслимо очікувані результати реалізації дидактичних умов. Завдяки інтерактивним формам роботи та відповідним дидактичним умовам можна досягти таких результатів:

- розширення емоційного словника дитини;
- розвиток емпатії, емоційної чуйності;
- покращення навичок співпраці та комунікації;
- формування емоційної саморегуляції;
- зменшення емоційного напруження в учнів.

Дидактичні умови розвитку емоційного інтелекту полягають у створенні безпечного й емоційно комфортного освітнього середовища. Учень має відчувати себе прийнятим, почутим і захищеним. А також безпечне середовище стимулює відкритість, емпатію та емоційну експресію.

Дидактичні умови розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці можна виділити в певні групи:

1. Використання емоційно-орієнтованих навчальних завдань.

Завдання повинні не лише розвивати інтелектуальні вміння, а й викликати емоційний відгук, стимулювати співпереживання, радість від навчання. Як приклад: казкотерапія, створення малюнків за емоціями персонажів, рольові ігри.

2. Інтеграція інтерактивних методів навчання.

Інтерактивні методи (групова робота, «мозковий штурм», драматизація, коло думок) сприяють розвитку емоційної виразності, вміння вислухати іншого, співпрацювати. Це формує емпатію, саморегуляцію, соціальні навички.

3. Створення емоційно безпечного освітнього середовища

Створення позитивної атмосфери в класі: повага, довіра, підтримка, мінімізація стресу та страху. Учень повинен відчувати себе прийнятим, мати право на помилку.

4. Цілеспрямований розвиток емоційного словника

Формування здатності усвідомлювати, називати й описувати свої емоції. Цьому сприяють вправи: «Я відчуваюся... бо...», щоденники емоцій, малюнки настрою.

5. Особистісно орієнтоване навчання

Врахування індивідуальних емоційних особливостей учнів. Завдання мають бути адаптовані до темпераменту, рівня емоційного розвитку, стилю спілкування.

6. Педагогічне моделювання емоційно грамотної поведінки

Учитель є прикладом: демонструє емоційну стриманість, емпатію, відкритість, конструктивне вирішення конфліктів. Важливо, щоб педагог свідомо керував емоційним кліматом уроку.

7. Рефлексія емоційного досвіду.

Після кожної діяльності доцільно проводити коротке обговорення: Що ти відчував? Що було приємним/неприємним? Що б ти зробив інакше? Це розвиває усвідомленість та емоційну саморегуляцію.

Більш детально хочемо зосередитися на використанні інтерактивних методів, як однієї з дидактичних умов розвитку емоційного інтелекту. Інтерактивні завдання, за умови правильно організованого навчального середовища, стають потужним інструментом у розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Вони активізують як когнітивну, так і емоційну сферу дитини, сприяючи формуванню соціально зрілої особистості, готової до ефективної взаємодії в сучасному суспільстві.

Вивчення цих положень видатного педагога допоможе сформувати у майбутніх педагогів розуміння доцільності та особливостей організації

інтерактивного навчання з метою розвитку емоційної сфери дитини, а саме емоційного інтелекту.

В.О. Сухомлинський надавав великого значення організації інтелектуальних взаємин у дитячому колективі через творчість словом. Він вважав, що «творення казки є тим різцем, який відточує найтонші риси індивідуального мислення кожної дитини і водночас розкриває дитячі серця назустріч одне одному, творить тонкі інтелектуальні взаємини дитячого колективу». Радість інтелектуальних взаємин, на думку педагога, допомагає дітям з ослабленими, уповільненими процесами мислення та дуже слабкою пам'яттю знайти віру у свої розумові сили, утвердитися в колективі. У своїй педагогічній діяльності В.О. Сухомлинський використовував залучення дітей до драматичної творчості. При роботі над казками сприйняття дітьми краси слова, активне опанування його змісту відбувалося при інсценізації казок – драматизації.

Наступним завданням педагога для розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра є стимулювання процесу емоційного самопізнання, розвиток зовнішньої експресії та емпатії, формування навичок довільного контролю. Важливо при цьому навчити молодших школярів технікам управління емоційним станом. Для реалізації цього завдання цінною буде така інтерактивна технологія, під час якої психолог, педагог, культивуючи в класі норми доброзичливого партнерства, навчає дітей розрізняти ситуації —Я|| (індивідуальна дія), —Всі разом|| (дія усього класу), —Ми|| (дія в малій групі), —Знаю, можу діяти||, —Не знаю, хочу запитати, уточнити завдання||, —Знаю, що в даних умовах діяти неможливо, потрібно змінити завдання||, а також по-різному поводитися в цих різних ситуаціях. Таким чином, молодші школярі мають можливість переконатись, що вони можуть діяти спільно, і по-одному, робити —як всі|| і —кожен по-своєму||, і що на уроках цінується і те, і інше.

Важливим є також розуміння характерних особливостей освітнього співробітництва дитини з дорослим, яке, як зазначає Г. Цукерман,

формується при постановці і спільному вирішенні задач непродуктивного типу. Здобувач середньої освіти повинен виділити в задачі принципово нові умови, здійснити аналіз наявних у нього засобів і способів дій стосовно нових умов, зафіксувати невідповідність умов задачі та наявних способів дій, вказати на це протиріччя дорослому. Таке вміння учня передбачає появу у нього визначальної рефлексії: здатності знати, що він ще не знає, яких знань потребує для вирішення тієї чи іншої задачі і яким чином йому може допомогти вчитель. Не навчальне звернення до дорослого, на думку вченої, містить питання про результат, а навчальне – про спосіб дії.

Доцільно ознайомити майбутніх педагогів з досвідом організації інтеракції між дітьми українського педагога О.Г. Рівіна (методикою взаємонавчання до парам змінного складу, що базується на теорії вільної школи Мак-Мена). Аналізуючи процеси взаємодії в парі О.Г. Рівін наводить таку класифікацію: стихійна взаємодія двох (випадкові діалоги); взаємодія двох при організуючому третьому (читання вдвох однієї книги); взаємодія двох в присутності пасивного колективу (диспут); взаємодія двох при організуючому механічному третьому (автор книги) і присутності колективу з таких же активних пар; комбінована взаємодія двох при організуючому механічному третьому в присутності активного колективу з таких же парних поєднань. Спілкування між учнями відбувається так: поза традиційною школою, як стихійний потяг учнів до спілкування, якому школа в навчальні години ставить прямі перепони; поза школою (взаємодопомога при підготовці до уроків); суперечка в присутності ровесників, яка веде до самовиставлення (позування) і не передбачає одночасно активної роботи колективу. О.Г. Рівін зазначає, що діяльність в парах здійснює чарівний вплив на зосередженість здобувачів освіти і на їх природний потяг задовольнити свою цікавість по-своєму.

Педагог, випереджаючи свій час, у власній педагогічній роботі доводить, що здобувач освіти засвоює швидко і якісно лише те, що одразу

ж після отримання нової інформації застосовує на ділі або передає іншим, для О.Г. Рівіна це було законом.

Поряд із цим для розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра варто звернутися і до поняття інтерактивно-рефлексивного навчання. Підставами для використання інтерактивних технологій в освітньому процесі можна вважати наступні положення:

- 1) положення низки науковців про рефлексію як психологічний механізм навчальної взаємодії;
- 2) теорія соціальної взаємодії Дж. Міда, згідно якої розвиток особистості здійснюється в процесі спілкування індивіда, в ході спільної діяльності;
- 3) думка В.О. Сухомлинського про необхідність формування у вихованців особистісної життєвої позиції стосовно навчального матеріалу та активного вираження особистого ставлення дитини до набутих знань, організації творчої роботи учнів в інтелектуальному спілкуванні один з одним;
- 4) позиція Давидова, який вважав, що в основі навчальної діяльності лежить сумісне виконання дій дітьми, а також дітьми і дорослими, а співробітництво з однокласниками є важливою умовою зародження ініціативності дитини в навчальних діях, які мають рефлексивну природу;
- 5) заперечення Ш.О. Амонашвілі формування ізольованої «самостійності» молодших школярів, а розвиток «колективної самостійності» в співробітництві і сумісній діяльності дітей, тобто у взаємодії.

Інтерактивні технології навчання у грі окрім досягнення основної дидактичної мети, забезпечують контроль виведення емоцій, надають дитині можливість самовизначення, сприяють і допомагають розвитку творчої уяви, надають можливість вдосконалення навичок співпраці в соціальному аспекті. До таких технологій належать: Імітації (стимуляційні ігри, симуляції), Спрощене судове слухання (суд prose), Громадське

слухання, Розігрування ситуації за ролями (—Рольова гра||, —Програвання сценки||, —Драматизація||).

Технології навчання у дискусії сприяють розвитку критичного мислення учнів, дають змогу визначити власну позицію, формують навички обстоювання своєї думки, поглиблюють знання з проблеми яка обговорюється. Дискусія – це широке бубличне обговорення якогось спірного питання. За зовнішньою легкістю дискусії приховується складна ґрунтовна підготовча робота вчителя. Запорукою успішності дискусії є її чітка організація – ретельне планування, чітке дотримання правил ведення дискусії всіма її учасниками, дотримання регламенту, добре продумане й ефективно здійснене керівництво перебігом дискусії з боку вчителя. У технологіях навчання у дискусії О. Пометун, Л. Пироженко виділяють Метод ПРЕС, Обери позицію, Зміни позицію, Безперервна шкала думок (Континуум, Нескінченний ланцюжок), Дискусія, Дискусія у стилі телевізійного ток-шоу, Оцінювальна дискусія, Дебати [48].

Цікавими зразком даної групи інтерактивних методів, які сприятимуть розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є вправи «Герб», «Лист тіла для вас», «Барометр почуттів» та ін.

Інтерактивні технології відкривають для учнів можливість співпраці зі своїми ровесниками, дають змогу реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, до прояву свого настрою, своїх емоцій, своїх бажань, сприяють досягненню учнями вищих результатів засвоєння знань і формування вмінь.

До групи фронтальних технологій інтерактивного навчання, які сприятимуть розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра науковці відносять такі технології, що передбачають одночасну спільну роботу всього класу. Це такі, як Обговорення проблеми в загальному колі, Мікрофон, Незакінчені речення, Мозковий штурм, Навчаючи – вчуся (—Кожен навчає кожного||, —Броунівський рух||), Ажурна пилка (—Мозаїка||), Аналіз ситуації (Case–метод), Розв’язання проблем, Дерево

рішень. Але, на нашу думку, такі технології, як Навчаючи – вчуся, Ажурна пилка, можна було б віднести до кооперативних технологій інтерактивного навчання, так як в них відбувається міжособистісна взаємодія між учнями а також учня з групою.

Досить яскраво відбувається розвиток емоційного інтелекту молодших школярів при організації ігор, за твердженням педагогів, спостерігається зміщення акцентів із драматизації на її внутрішню сутність (моделювання події, явища, виконання певних ролей). У дидактиці термін —грал, який асоціюється з розвагами, поступово замінюють термінами —симуляція, —імітація тощо.

Утілюючи на папері свої емоційні переживання молодший школяр в процесі інтерпретації і отримуючи зворотній зв'язок, має можливість не лише виразити свої емоції, але усвідомити їх. Таким чином, виражаючи свої емоції в символічній формі, особистість може знайти вирішення емоційної проблеми (пригніченість, страх, гнів, незадоволення та ін.).

Не менш важливий чинник творчості – чинник взаємовідносин учасників групи.

Арт-методи стимулюють демонстрацію емоційних переживань в класі, що дозволяє здолати труднощі самовираження і підвищити соціальну адаптацію. Задіяти цей чинник допомагають такі види групової роботи, як інсталяція.

В ході освоєння техніки «Я-висловлювання» учасники навчаються виражати свої почуття вербально, міняти неконструктивні «Ти-висловлювання» на конструктивні «Я-висловлювання». Техніка дозволяє розвинути здібності розуміння емоцій, оскільки вимагає не лише усвідомлення свого емоційного стану в даний момент, але умов і причин появи емоцій.

Схема «Я-висловлювання» виглядає таким чином:

1) опис ситуації, яка викликала напругу або конфлікт: Коли я стикаюся з тим, що... Коли я бачу, що...

2) вираження своїх почуттів, відчуттів, які виникли у відповідь на ситуацію, що склалася: Я відчуваю... Я переживаю...

3) виклад думок, ідей і припущень, які виникли у зв'язку з цією ситуацією: Я думаю.... Мені здається...

4) висловлювання своїх побажань і намірів у зв'язку з ситуацією, що сталася: Я хочу тебе попросити... Я збираюся...

Використання техніки «Я-висловлювання» непросте завдання, оскільки вимагає перебудови стереотипного і звичного шаблону спілкування. Для освоєння «Я-висловлювання» потрібне тренування. В даному випадку доцільно давати школярам домашнє завдання, використати техніку в особистому житті.

2.3 Аналіз результатів дослідження розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці в умовах сьогодення

У процесі дослідження встановлено, що розвиток емоційного інтелекту молодшого школяра є важливим питанням сучасної психології та педагогіки адже емоційні прояви дитини істотно впливають на становлення усіх інших складових її особистості.

Спілкування з педагогами показало ситуації, які свідчать, що у багатьох молодших школярів не достатньо розвинена емоційна чутливість, тому вони часто автоматично замінюють «неправильні» емоції певних осіб, не замислюючись над тим, що саме відчувають об'єкти їхніх насмішок. Вважаючи, що причини такої негативної ситуації в школі криється в ситуаціях, коли деякі батьки не приділяють належної уваги вихованню у своїх дітей доброти, поваги, емпатії та самі не демонструють цих якостей щодо своїх дітей та оточуючих, осіб родинного кола.

Відтак, організовуючи освітню діяльність молодших школярів, необхідно шукати кардинально інші методи та прийоми роботи, що забезпечать виховання емоційної сфери маленької особистості.

На запитання щодо розвитку емоційної сфери молодшого школяра, вчителі зазначили, що проводять багато виховних заходів з цією метою, але цього недостатньо для суттєвих змін, зокрема через перевантаженість вчителів та учнів у школі. Вчителі також звертали увагу на те, що надзвичайно складно виховувати в дітей соціально значущі емоції, якщо навколо (в реальному житті, по телевізору) вони бачать приклади насильства, особливо сьогодні, коли головні герої відстоюють свої переконання не словом, а силою, часто зі зброєю, коли навіть у дитячих мультфільмах і комп'ютерних іграх можемо спостерігати надмірну жорстокість, підступність та емоційну байдужість до інших, коли батьки, матері, старші брати воюють в лавах ЗСУ, а діти знають, що таке вибухи, евакуація, окупація, не з фільмів. Звісно, це негативно впливає на психіку молодшого школяра, яка ще формується. Одночасно педагоги зазначають, що, на жаль, по телебаченню майже немає у вільному доступі і у повному обсязі якісних дитячих передач, мультфільмів, особливо вітчизняного виробництва для молодшого шкільного віку, які б позитивно впливали на формування емоційного інтелекту здобувачів освіти. А стрічка популярних новин, швидкодоступних сервісів переповнена безглуздом контентом, низькопробним домашнім відео, небезпечними прикладами, які активно спонукають дітей до наслідування незалежно від віку юного глядача.

Проведені бесіди зі школярами початкових класів надали багато інформації і про реалії молодших школярів. Діти вказали, що вчителі часто підвищують на уроках голос, інколи створюючи атмосферу напруженості, страху. Отже, можна констатувати, що вчителі нерідко самі не можуть впоратися зі своїми емоціями, а діти, які з огляду на свої вікові особливості їм цілковито довіряють, нерідко стають на захист такої поведінки вчителя, виправдовуючи свою поведінку.

Отже, розвиток емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці вимагає створення сприятливих дидактичних умов, які поєднують когнітивний і емоційний розвиток, формують навички спілкування, саморефлексії та співпереживання, що є важливою основою успішного навчання та соціалізації

Висновки до розділу 2

У процесі емпіричного дослідження було виявлено низку важливих закономірностей, що стосуються рівня розвитку емоційного інтелекту в дітей молодшого шкільного віку, зокрема й тих, що мають особливі освітні потреби (ООП).

Більшість молодших школярів продемонстрували середній рівень сформованості емоційного інтелекту. Водночас частина дітей (особливо з ООП) мала ознаки низької емоційної обізнаності, труднощів у розпізнаванні та вираженні власних емоцій, низьку здатність до емпатії й саморегуляції.

Гендерні відмінності виявилися помірними: дівчата частіше демонстрували кращу здатність до співпереживання, вираження емоцій, тоді як хлопці частіше потребували підтримки у формуванні навичок емоційного контролю.

Діти з ООП потребують індивідуалізованого підходу, врахування особливостей їхньої сенсорної, когнітивної та соціальної сфери, оскільки їхній емоційний інтелект формується повільніше й вимагає системної корекційної роботи.

Застосовані проєктивні та діагностичні методики (зокрема арт-техніки, спостереження, тестові інструменти) продемонстрували високу інформативність і дали змогу комплексно оцінити емоційні та соціальні прояви дітей у різних ситуаціях.

Результати емпіричного дослідження лягли в основу розробки цільової корекційно-розвивальної програми, ефективність якої була підтверджена експериментально: після її впровадження спостерігалася виражена позитивна динаміка у формуванні емоційної компетентності в дітей обох груп.

Підсумовуючі результати опитування вчителів і школярів дозволили зробити висновок про недостатню сформованість емоційної сфери дітей. Це вказує на необхідність використання та теоретичне обґрунтування педагогічних умов, які сприяють успішному розвитку емоційного інтелекту молодших школярів за допомогою інтерактивних технологій.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ДІТЕЙ З ООП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Програма корекційно-розвивальної роботи для молодшого шкільного віку та дітей з ООП

Аналіз застосування інтерактивних педагогічних технологій з метою розвитку емоційного інтелекту школярів показав їх недостатнє впровадження у практику початкової школи (анкета, див. Додаток А): відсутність у більшості вчителів розуміння важливості організації інтерактивного навчання, відсутність в учнів навичок інтеракції в процесі навчання, недостатня педагогічна підготовка вчителів щодо використання зазначених технологій у такому важливому питанні, як розвиток емоційного інтелекту.

Відтак виникла необхідність запровадження інтерактивних педагогічних технологій в освітній процес та виявлення особливостей розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з розробкою необхідного методичного інструментарію, який у майбутньому стане в нагоді вчителю початкової школи.

Більшість педагогів виявили зацікавленість у інформації щодо сутності та особливостей розвитку емоційного інтелекту за допомогою інтерактивних технологій.

Труднощі у використанні інтерактивних видів роботи з дітьми спонукали до розробки інтерактивних вправ для молодших школярів, циклу занять для старших дошкільнят з метою розвитку емоційного інтелекту.

Теоретичною базою розробки таких вправ і циклу занять з елементами тренінгу стали погляди відомих науковців, що працювали в

цій сфері. Серед них: В. Верховинець, В. Сухомлинський, Ш.Амонашвілі, О.Рівін, С. Русова, К. Фопель, Н. Бібік, М. Вашуленко. В. Верховинець акцентував на розвитку через мистецькі ігри; В. Сухомлинський переконав, що емоційний інтелект формується через виховання казкою і словом; Ш. Амонашвілі наголошував на створенні позитивного емоційного педагогічного спілкування; О. Рівін пропонував навчання в парах змінного складу; С. Русова пропонувала використовувати український фольклор та авторські твори, ігр-драматизації, К. Фопель підкреслював важливість інтерактивних ігор.

Характерною рисою цих концептуальних підходів була активізація взаємодії учасників освітнього процесу, обов'язкова участь кожного (і педагога, і учнів) у розв'язанні навчальних завдань шляхом стимулювання рефлексії. Це, у свою чергу, забезпечує створення позитивного пізнавального середовища, доброзичливого, відкритого спілкування дітей один з одним та з учителем, що і становить сучасний зміст поняття «розвиток емоційного інтелекту». В процесі розробки інтерактивних вправ було враховано концепції сучасних вчених з проблем початкової освіти (Н. Бібік, М. Вашуленка, О. Дубасенюк, Л. Онищук, О. Савченко).

Ш.А. Амонашвілі зазначає, що сучасна школа має бути спрямована на об'єднання учнів, а не на роз'єднання, на виховання в них почуття взаємопідтримки, уміння виражати радість за успіхи однокласника. Будь-який прояв егоїзму чи особистої вигоди можна подолати за допомогою спільної роботи, об'єднаної високою метою, застосовуючи чуйні педагогічні методи. Педагог прагнув, щоб в умовах дружби, взаєморозуміння та взаємодопомоги кожен виховував в собі Людину, Особистість. Тому він вважав, що в класі має панувати дух спілкування, пронизаний чуйністю, взаєморозумінням та взаємодопомогою.

Також використано в ході складання психокорекційної програми теоретичні напрацювання та наукові опробовані техніки Дафни Шарон-

Максимов — ізраїльської психологині та міжнародної експертки з роботи з дитячою травмою, яка розробила методику Хібукі-терапії. Цей підхід спрямований на розвиток емоційного інтелекту у дітей, особливо в умовах стресу та травматичних переживань, зокрема під час війни.

Використовуючи Хібукі — це м'яку іграшку-собаку з сумним обличчям і довгими лапами, яку дитина може обіймати, дана методика передбачає, що дитина піклується про Хібукі, проєктуючи на нього власні емоції. Це допомагає дитині:

- розпізнавати та називати власні емоції;
- розвивати емпатію та здатність до співпереживання;
- знижувати рівень тривожності та страху;
- відновлювати відчуття контролю та безпеки.

Маючи всі дозволи на використання даної методики та під наставництвом самої авторки програми Хібукі-терапія під час нашої психокорекційної програми ми використовуємо її в тандемі з іншими арт-терапевтичними методами, такими як казкотерапія, малювання та рольовими іграми.

Окреслимо корекційну програму розвитку емоційного інтелекту для дітей молодшого шкільного віку та дітей з ООП в умовах воєнного стану

Мета програми: розвиток базових компонентів емоційного інтелекту (емоційна обізнаність, емпатія, саморегуляція, емоційне вираження) та формування психологічної стійкості в умовах стресу.

Тривалість: 8 занять (1 раз на тиждень, тривалість 35–40 хв.)

Форма роботи: групова та індивідуальна, інтерактивні заняття з елементами арт-терапії, ігрової діяльності, казкотерапії, використання Хібукі-терапії.

Структура програми:

1. «Я і мої емоції» Ознайомлення з основними емоціями, розвиток емоційної обізнаності «Колесо емоцій», гра «Упіймай емоцію», малювання «Моє обличчя»
2. «Коли я радію, сумую, злюся...» Розпізнавання емоцій за мімікою, жестами, поведінкою Картки емоцій, гра «Зобрази емоцію», «Емоційний світлофор»
3. «Як почуття живуть у тілі» Усвідомлення тілесних реакцій на емоції, розвиток саморегуляції Дихальні вправи, тілесні мапи емоцій, гра «Стоп – рух»
4. «Що я відчуваю, коли...» Формування навичок розпізнавання власного емоційного стану в складних ситуаціях Казкотерапія, техніка «Я-повідомлення», лялькотерапія
5. «Скарб емпатії» Розвиток співпереживання, уваги до інших Гра «Вдягни чужі капці», казка «Про сердечко», вправи на відображення
- 6 «Ми разом — ми сильніші» Навички командної взаємодії, підтримки, згуртування Гра «Будуємо міст», «Ланцюг добрих справ», вправи на довіру
7. «Моє безпечне місце» Формування психологічної захищеності, зниження тривожності Візуалізація, вправа «Будиночок безпеки», малювання «Щит спокою»
8. «Скарб емоцій» Узагальнення, рефлексія, святкове завершення програми «Емоційний портфель», створення символу групи, подяки.

Примітка: заняття можуть адаптуватися відповідно до індивідуальних потреб дітей з ООП (мова, тривалість, спрощення інструкцій, супровід дорослого, використання піктограм, сенсорна підтримка тощо)

Також пропонуємо активно використовувати Хібукі-хвилинки, завдання з адвент-календаря Хібукі та інші авторські розробки команди Хібукі-терапевтів.

Застосування ігор, ситуативного моделювання, групової роботи, рольових вправ активізує емоційно-ціннісне сприйняття.

Завдання типу «Як би ти вчинив?», «Опиши почуття героя», «Зіграй емоцію» допомагають учням розпізнавати, називати та аналізувати емоції.

Пропонуємо вправи для розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра:

1) Вправа «Будинок-людина». Група здобувачів освіти ділиться на пари, одному учаснику психолог дає завдання за одну хвилину намалювати будинок рукою партнера, іншому – намалювати людину, так щоб вони не чули завдання один одного. По команді «старт» учасники приступають до малювання, при цьому вони не можуть розмовляти.

2) Вправа «Маска». Психолог просить учасників подумати про особисті труднощі, пов'язані зі спілкуванням, а потім створити маску своїх особистісних проблем. Для створення маски використовується аркуш паперу, кольорові олівці, якими учасники розфарбовують лист, а потім вирізують або виривають папір, щоб зробити прорізи для очей, носа, рота. Учасники приміряють маску та ходять по колу, розглядаючи маски інших учасників.

В своїй професійній діяльності педагог повинен також враховувати особливу роль стимулювання рефлексії в розвитку особистості молодшого школяра, а саме: у формуванні здатності до самосвідомості, самопізнання, самоставлення, саморегуляції; у розвитку у дитини позитивного мислення, формуванні адекватної самооцінки, «Я – концепції»; виробленню інтересів дітей.

Аналіз сучасної літератури дає змогу дійти висновку про те, що успішність особистості залежить не стільки від загального рівня інтелекту та спеціальних знань, скільки від емоційної компетентності, яка ґрунтується на емоційному інтелекті, саме емоційний інтелект є основою регуляції і провідним фактором успішної соціальної активності індивіда.

3.2 Аналіз ефективності впровадження корекційно-розвивальної програми розвитку емоційного інтелекту за допомогою інтерактивних технологій у молодших школярів та у дітей з ООП

Після впровадження корекційної програми розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку та дітей з ООП видно зміни в рівнях емоційного інтелекту серед хлопців і дівчат до та після проходження корекційної програми (%):

Стать	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Хлопці	-33.3%	+9.5%	+23.8%
Дівчата	-26.1%	+4.3%	+21.7%

Таблиця 1.1 Рівні емоційного інтелекту до та після впровадження програми

Аналіз ефективності програми: до програми низький рівень розвитку емоційного інтелекту мали: 18 дітей (10 хлопців, 8 дівчат). Після впровадження корекційної програми низький рівень зменшився до 5 дітей (на 13 осіб менше). Що дає гарний результат і доцільність використовувати запропоновану програми на постійній основі, урізноманітнюючи інтерактивні вправи, аналізуючи рефлексію дітей.

Середній рівень залишився майже незмінним (23 дитини), а високий рівень зріс до 16 дітей (на 10 більше). Це дає нам змогу зробити обнадійливі висновки, що програма дала позитивні результати: спостерігається зменшення кількості дітей із низьким рівнем емоційного інтелекту, а кількість дітей із високим рівнем зросла майже втричі.

Особливо позитивна динаміка спостерігається серед дівчат.

Програма сприяла підвищенню емоційної обізнаності, емпатії та саморегуляції, особливо в умовах стресогенного середовища.

Впровадження розробленої корекційної програми сприяло позитивній динаміці розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, зокрема і в умовах воєнного стану. Після проходження циклу занять учасники продемонстрували значне зменшення низького рівня емоційної компетентності та одночасне зростання середнього й високого рівнів. Це вказує на ефективність програми як засобу формування емоційної обізнаності, саморегуляції, емпатії та соціальної адаптації.

Крім того, впровадження програми мало психопрофілактичне та стабілізуюче значення:

- знижувався рівень тривожності й внутрішньої напруги;
- підвищувалась здатність дітей до емоційного самовираження;
- покращувалась якість взаємодії у дитячому колективі;
- створювалися умови для емоційної безпеки в умовах нестабільного середовища.

Використання інтерактивних, арт-терапевтичних і ігрових методів дозволило забезпечити високу мотивацію участі дітей, адаптивність занять

до індивідуальних потреб, а також створити позитивне середовище для розвитку ключових соціально-емоційних навичок.

Отже, дана програма є результативним інструментом підтримки психоемоційного розвитку, рекомендованим для практичного використання в інклюзивних класах, навчальних закладах, що функціонують в умовах кризових ситуацій, та в роботі практичних психологів.

3.3 Рекомендації щодо розвитку і стабілізації емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці та у дітей з ООП

Розвиток емоційного інтелекту (EI) у молодшому шкільному віці є важливою складовою емоційно-соціального становлення особистості. Ця потреба стає ще більш актуальною в контексті інклюзивної освіти, де діти з особливими освітніми потребами потребують спеціальних умов для розвитку емоційної саморегуляції, емпатії, комунікації.

В ході нашого дослідження та проаналізувавши наукові джерела, практичні посібники, ми узагальнили рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку та дітей з ООП. Можна виділити основні з них;

1. Створення емоційно безпечного середовища.

За Д. Гоулманом (Goleman, 1995), емоційний клімат є критичним чинником для формування емоційного інтелекту. Створення атмосфери довіри, підтримки й безпеки — одна з ключових умов ефективного розвитку емоційної сфери дитини (Журавльова, 2020; Мельник, 2016).

2. Застосування інтерактивних та арт-методик.

Методики «Дерево емоцій», «Я у школі», казкотерапія, вправи з піктограмами, рольові ігри й арт-практики сприяють розвитку емоційної рефлексії, розуміння себе й інших (Савченко, 2011; Лисенко, 2017). Діти з

ООП особливо позитивно реагують на візуальні, ігрові та тілесно-орієнтовані практики.

3. Розвиток емоційного словника.

Вправи «емоційний щоденник», «емоційна шкала» або «Моє почуття сьогодні» допомагають учням навчитися розпізнавати, називати та осмислювати власні емоції (Мельник, 2016; Ісаєва, 2018).

4. Навчання навичкам саморегуляції.

Прості техніки — глибоке дихання, «емоційний світлофор», вправи на розслаблення — знижують тривожність, агресивність, допомагають контролювати імпульсивну поведінку. Для дітей з ООП важливо використовувати візуальні алгоритми емоційної поведінки (Коробкіна, 2019; Виговська, 2020).

5. Формування емпатії.

Робота з художніми творами, обговорення вчинків персонажів, театралізовані ігри сприяють розвитку співпереживання та навичок соціальної взаємодії. Це важливо як у загальному освітньому процесі, так і для інклюзивного середовища (Коваль, 2022).

6. Індивідуалізація підходів.

Завдання мають враховувати темп розвитку дитини, її психофізіологічні особливості. Для дітей з ООП необхідна адаптація інструкцій, використання підтримки асистента вчителя, модифікація навчального матеріалу (Наказ МОН № 614 від 23.04.2018).

7. Взаємодія з родиною.

Батьки — активні учасники розвитку емоційної сфери. Педагогічні консультації, спільні проєкти, щоденники емоцій — ефективні інструменти для гармонізації розвитку емоційної сфери дитини як у школі, так і вдома (Якімова, 2021).

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було розроблено корекційну програму розвитку емоційного інтелекту, яка враховує специфіку психоемоційного стану дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану, а також потреби дітей з особливими освітніми потребами (ООП). На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та сучасних викликів освітнього середовища були визначені основні дидактичні умови, що сприяють ефективному формуванню емоційної компетентності.

Корекційна програма базується на принципах доступності, безпечності, адаптивності та емоційної підтримки. Вона містить блоки, спрямовані на розвиток емоційної обізнаності, емпатії, навичок саморегуляції, соціальної взаємодії, а також передбачає використання інтерактивних методів, арт-терапевтичних технік, візуальних і ігрових форм навчання.

Особлива увага у програмі приділяється психоемоційному захисту дитини в умовах стресу, тривожності та нестабільності, які посилюються впливом воєнного часу. Запропоновані методичні підходи орієнтовані як на індивідуальну, так і групову роботу, з урахуванням рівня пізнавального розвитку, емоційної зрілості та особливостей сприймання дітей з ООП.

Для формування ефективного емоційно-мотиваційного регулювання під час освітнього процесу потрібно активізувати емоційний інтелект молодшого школяра, розвинути його емоційно-інтелектуальні здібності та гармонізувати компетенції емоційного інтелекту учня. Для реалізації цієї роботи розроблено методичний інструментарій розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра. Відтак, психологу та педагогу потрібно сприяти розвитку емоційного інтелекту для підвищення емоційної компетентності, важливо забезпечити розвиток та стимуляцію здібностей емоційного інтелекту, а також емоційної креативності.

Педагогу початкової школи слід активізувати емоційно-інтелектуальну поведінку шляхом розширення уявлень про емоційну культуру особистості, можливості довільного управління емоціями та коло проблем, які можна вирішити цими засобами.

Таким чином, представлена корекційна програма є практично орієнтованим інструментом підтримки емоційного благополуччя молодших школярів, покликана сприяти формуванню в них психологічної стійкості, здатності до емпатійної взаємодії та конструктивного подолання емоційних труднощів у кризових умовах.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Інтелектуальний розвиток особистості є актуальною проблемою сучасної педагогіки. Основні засади цієї особистісної якості закладаються в молодшому шкільному віці, який є найбільш сенситивним для формування у дитини відповідних розумових здібностей, розвитку її природних можливостей.

У психолого-педагогічних дослідженнях категорія «емоції» визначається як хвилювання, збудження, цілісний психічний процес, що охоплює всі види фізіологічних реакцій і суб'єктивного ставлення особистості до дійсності. На думку дослідників, емоції як цілісне, особливе психічне утворення складається власне з переживання і того пізнавального відображуючого об'єктивного змісту, на який це переживання спрямоване і яке воно специфічно «забарвлює».

Аналіз наукової літератури засвідчив, що одним із шляхів розв'язання цього завдання є впровадження в освітній процес початкової ланки таких організаційних форм навчальної діяльності, які б найповніше забезпечували особистісно-зорієнтований підхід до кожного учня, що базується на засадах гуманної педагогіки – це інтерактивні технології.

Сучасна українська педагогічна теорія і практика, вступивши у новий етап свого розвитку, відчуває необхідність розширення й поновлення існуючих засад організації освітнього процесу у загальноосвітніх навчальних закладах. Виявляється неузгодженість наявних технологій з індивідуальними особливостями пізнавальної сфери, а відтак – із стилем засвоєння знань, притаманних тому чи іншому здобувачу середньої освіти. Вирішення цих та інших проблем нині вбачається в гуманізації освітнього процесу, що пов'язано із сучасною світоглядною еволюцією.

З'ясовано, що розвиток емоційного інтелекту є однією з актуальних проблем сучасної педагогіки, оскільки емоційні реакції молодшого

школяра суттєво впливають на формування решти складників його особистісної структури.

Представлено теоретичне узагальнення проблеми ролі емоційного інтелекту в емоційно-мотиваційній регуляції особистості та виявлені структурна організація і динамічні характеристики емоційного інтелекту особистості, визначена роль емоційного інтелекту в структурі емоційної та мотиваційної сфери особистості, зв'язок емоційного інтелекту з самоставленням.

Емоційний інтелект представляє собою багаторівневу систему, що включає рівень природжених здібностей і рівень набутих за життя знань, умінь і навичок. Прижиттєво формований рівень суттєво впливає на природжені здібності, отже, розвиток емоційного інтелекту можливий через розвиток емоційної компетентності, зокрема, за допомогою використання інтерактивних педагогічних технологій.

У структурі емоційного інтелекту рефлексія є основним психологічним механізмом внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, який забезпечує емоційне самопізнання і емоційну саморегуляцію, а емпатія є основним психологічним механізмом міжособистісного емоційного інтелекту, який забезпечує успішність спілкування і соціальної взаємодії з іншими людьми.

З'ясовано вікові особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та дітей з ООП, зокрема такі: втрата дитячої безпосередності; розвиток рефлексії, дитина починає усвідомлювати зміст почуттів, її переживання набувають смислу, вони узагальнюються, формується логіка почуттів; підвищена емоційність; довільність психічних процесів; розвиток уміння володіти собою.

Урахування вікових особливостей емоційного розвитку молодших школярів віку дозволяє нам вважати молодший шкільний вік сензитивним для розвитку емоційного інтелекту, що проявляється в розумінні своїх і

чужих емоцій та управлінні ними у процесі навчальної, ігрової та інших видах діяльності.

Основними функціями емоційного інтелекту є: інтерпретативна, регулятивна, адаптивна (стресозахисна) і активізуюча. Емоційний інтелект молодших школярів лежить в основі інтересу до власних емоцій і емоційних переживань іншого, визначає ціннісне ставлення до внутрішнього світу. Розвинений емоційний інтелект у молодших школярів забезпечує рефлексивний аналіз емоцій, регулює психологічні стани особистості, підвищує емоційну стійкість, опосередкує якість міжособистісних стосунків.

Зокрема, дослідили, що в Україні впроваджуються сучасні інтерактивні простори для емоційного відновлення, які створюють атмосферу тепла, захисту й усамітнення. Такі ініціативи включають м'які тактильні елементи, медитативні звукові композиції та художні малюнки, спеціально розроблені для активної взаємодії, що сприяє емоційному відновленню дітей. Крім того, дослідження підкреслюють важливість пояснення дітям про війну в термінах, які вони можуть зрозуміти, не приховуючи правду, але подаючи її в доступній формі. Це допомагає зменшити страх перед невідомим і сприяє розвитку емоційного інтелекту, дозволяючи дітям краще справлятися з тривожними ситуаціями.

Таким чином, новизна нашого дослідження полягає в комплексному підході до розвитку емоційного інтелекту, що враховує специфічні потреби дітей в умовах воєнного стану, поєднуючи психологічну підтримку, адаптивні освітні методики та створення безпечного емоційного середовища.

Підсумовуючи, слід відзначити, що залучення старших дошкільників, молодших школярів до інтерактивної діяльності сприяє в них вихованню зібраності, толерантності, цілеспрямованості, формуванню вмінь співпереживати, створює в них відповідне емоційне налаштування,

розкріпачує їх, підвищує впевненість в собі. Інтерактивні вправи сприяють умінню дітей виплеснути накопичену енергію, передати своє бачення світу, вільно виразити свої думки й відчуття, розбудити фантазію. Залучення дітей до діяльності вищевказаного виду сприяє також формуванню в них умінь розпізнавати емоції інших та керувати власними емоціями, співпереживати іншим людям, радіючи приємним подіям в їх житті та сумуючи через їхні негаразди, поважно ставитися до будь-якої людини та сприймати її разом зі всіма її перевагами та недоліками, виражати свої потреби та почуття за допомогою вербальних і невербальним засобів, а також узгоджувати свої дії з іншими людьми.

Розглянутий методичний інструментарій для розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра та дітей з ООП засобами інтерактивних технологій може використовуватися психологами, вчителями початкової школи, адміністрацією школи, а також працівниками в системі підготовки й перепідготовки педагогічних кадрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г. О., Медінцев В. О. (2010) «Особистість» як категорія і як поняття. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XII. Ч. 5. С. 27–35.
2. Бібік Н. М. (2010) Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Початкова школа. № 9. С. 1–4.
3. Белявцева С. Передумови формування емоційного інтелекту молодших школярів. // Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи, 2022. DSpace HNPU
4. Бреус Ю. В. (2015) Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах. Київ. ун-т імені Б. Грінченка. К., 20 с.
5. Байбара Т. М. Вікові особливості емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку // Психолого-педагогічні науки. – 2018. – № 3. – С. 56–60.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. О. Єрошенко]. Київ: «Глорія», 2012.
7. Волік Н. М. Емоційний інтелект молодших школярів як психолого-педагогічна проблема // Психологія: реальність і перспективи. – 2020. – Вип. 15. – С. 42–46.
8. Голубюк Ю. Психологічні вправи на розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи // Психологія і особистість. – 2019. – № 2(16). – С. 134–138.
9. Гаврилькевич В. К. (2008) Емоційна саморегуляція: систематизація базових понять на підставі їх семантико-етимологічного аналізу. Актуальні проблеми психології [за ред. акад. С. Д. Максименка]. К.: Главник, Т. Х. Ч. 5. С. 108–115.

- 10.Гладун Л., Жаркова І. Емоційний інтелект та його формування в старшого дошкільника засобами театралізованої діяльності. // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», 2023, №4. journals.academ.vinnica.ua+1Науковий вісник ХДУ+1
- 11.Гоулман Д. (2011) Емоційний інтелект / Пер. с англ. А.П. Исаєвої. К. : АСТ: Астрель, 478 с.
- 12.Дубасенюк О. М. Педагогіка: навч. посіб. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 356 с.
- 13.Дучимінська Т. В. Емоційний інтелект як чинник успішної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. – 2021. – Вип. 70. – С. 91–96.
- 14.Житарюк В. І. (2008) Емоційний інтелект як передумова розвитку моральності дітей молодшого шкільного віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12 : Психологічні науки. № 23 (47). С. 83–89.
- 15.Коваль Т. В., Запорожець М. М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів в умовах війни: дієві інструменти. // Освітньо-науковий простір, 2024, Т.6(1). Електронний сайт НПУ
- 16.Коширова К. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів у процесі естетичного виховання. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, 2021. DSpace HNPU+1DSpace HNPU+1
- 17.Кульчицька А. Розвиток емоційної сфери у дітей з інтелектуальними порушеннями // Психологічні перспективи. – 2020. – № 35. – С. 103–107.
- 18.Максімов (Шарон) Д. Трансформація психічної травми у дітей за допомогою методу Хібукі-терапії // Психологічний журнал. – 2022. – Т.

- 8, № 3 (59). – С. 18–26. – DOI: 10.31108/1.2022.8.3.2.ResearchGate+1apsijournal.com+1
- 19.Максімов (Шарон) Д. Терапія військової травми для дітей та молоді за допомогою ляльки-терапоїда Хібукі // Збірник наукових праць факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2023. – С. 64–69.
20. Милославська О.В. (2011) Емоційний інтелект як складова комунікативної компетентності студентів. Монографія. Х., 219 с.
21. Москальова В. (2014) Сутність інтелекту, мислення, мовлення, свідомості як психофункціональних данностей. Психологія і суспільство. № 4 (58). С. 114–131.
22. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф., Кутовий К.П. (2011) Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини. Д.: Вид-во «Інновація», 178 с.
23. Огороднійчук З., Виборнова С. Емоційний інтелект як предмет дослідження в психологічній літературі. // Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки, 2023, №22(67). sj.udu.edu.ua
24. Одарчук Н. А., Хмельова І. І. Наукові актуалітети розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. // Академічні студії. Серія «Педагогіка», 2023, №3. ab.dea.kiev.ua
- 25.Найчук В. В. Психологічні особливості емоційного інтелекту молодших школярів. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2016, Т.2, №3, с. 76–80. Науковий вісник ХДУ
26. Рибалка В. В. (2010) Особистісний підхід у дослідженні інтелекту обдарованої молоді. Матеріали семінару «Інтелект і особистість» та круглого столу «Структура особистості дитини у віковому вимірі»,

- 27квітня 2010 р. / Ін-т обдарованої дитини НАПН України. К. : ТОВ «Інфосистеми», 64 с.
27. Собченко О.М. (2010) Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. Наука. Релігія. Суспільство, № 4,. С.84-87. 13.
 - 28.Сухомлинська О. В. Психологічні засади формування емоційного інтелекту учнів початкової школи // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Психологія. – 2019. – Вип. 10. – С. 77–83.
 - 29.Тарасенко І. Ю. Розвиток емоційного інтелекту в умовах освітнього середовища: психологічні орієнтири // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць. – 2020. – Т. 12. – С. 133–139.
 30. Четверик-Бурчак А. Г. (2013) Емоційний інтелект як чинник успішності вирішення головних життєвих завдань. Психолінгвістика. Вип.14. С. 163–184.
 31. Шарон-Максимов Д. Модель трансформації травматичних переживань дитини методом Хібукі-терапії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота. – 2023. – № 9. – С. 75–79. – DOI: 10.17721/2616-7786.2023/9-1/12.OUCI
 32. Шпак М. М. (2017) Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів у контексті освітнього середовища. Психологічна освіта в Україні : традиції, сучасність та перспективи : матеріали Всеукраїнської науковопрактичної конференції з міжнародною участю (Київ, 21–22 квітня 2017 р.) / За ред. І. В. Данилюка. К. : Логос, С. 304–306.
 33. Шпак М. М. (2011) Теоретико-методологічні підходи до розуміння феномену емоційного інтелекту особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ред. кол.: В. І.Судаков (та ін.). К.: Логос,. Т. 1. С.192199.

- 34.Шпак М. М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. // Наука і освіта, 2016, №5, с. 266–270. Eprints+1Наука та Освіта+1
- 35.Чекановська І. Формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: теорія і практика. // Вересень, 2021, №3. september.moippo.mk.ua
- 36.Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books.
- 37.Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications (pp. 3–31). New York: Basic Books.
- 38.CASEL. (2020). Core SEL Competencies. Retrieved from <https://casel.org>
- 39.Adibsereshki, N., et al. (2016). The effect of an emotional intelligence training program on social skills and academic performance of students with learning disabilities. Journal of Research in Special Educational Needs, 16(2), 104–109.
- 40.Trevisan, D. A., et al. (2021). Emotion Regulation and Autism: A Scoping Review of Literature. Journal of Autism and Developmental Disorders, 51, 4366–4382.
- 41.Cejudo J., Rodrigo-Ruiz D., López-Delgado M.L., Losada L. Emotional intelligence and its relationship with levels of social anxiety and stress in adolescents. // International Journal of Environmental Research and Public Health, 2018, №15.oip-journal.org
- 42.Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory: Technical Manual. – Toronto: Multi-Health Systems, 1997.Наука та Освіта+1Науковий вісник ХДУ+1
- 43.Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. // Psychological Inquiry, 2004, Vol. 15(3), pp. 197–215.

44. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995.
45. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). CASEL SEL Framework. – Офіційний сайт.

ДОДАТОК

Додаток А

Анкета «Емоційний інтелект – що таке?»

1. Як ви вважаєте, чи можливо на уроці досягти високого рівня пізнавальної активності кожного учня без виключення?

– можливо

– не можливо

2. Чи можливо, на вашу думку, залучити до активної сумісної роботи усіх учнів класу, без виключення?

– можливо

– не можливо

3. Що ви вкладаєте в сутність категорії «емоційний інтелект молодшого школяра»?

4. Чи потрібно, на вашу думку, створювати на уроці умови, за яких у кожної дитини виникає необхідність висловити свою точку зору щодо проблеми, яка обговорюється?

– це заважає дотримуватися чіткої структури уроку

– це відволікає учнів

– на деяких уроках це доцільно робити, але за браком часу та через велику наповненість класів, висловитися матиме змогу лише невелика кількість учнів

– це необхідно робити майже на усіх уроках

– інше

5. Як саме можна зацікавити дитину навчальним матеріалом? Чи можна задовольнити на уроці бажання кожного учня висловити власну думку враховуючи його настрій та емоції ?

- так

- ні
- інше

Як саме? Поділіться з нами своїми міркуваннями:

6. Які види педагогічної взаємодії, на Вашу думку, доцільні на уроці?

(можна написати декілька варіантів)

Додаток Б**Вправи і завдання з розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку**

Пропонуємо зразки вправ при який можливий індивідуальний підхід до кожного учасника заняття.

1. Вправа «Де живуть емоції?». Учні малюють фігурку людини і в ній розміщують емоції, використовуючи для цього кольорові олівці. Вчитель допомагає школярам групи, підказуючи ті або інші емоції із складеного раніше групою списку емоцій, які учень не використав у своєму малюнку. В ході обговорення уточняється спосіб вираження даної емоції.
2. Вправа «Тіло через образи». Учасники групи розбиваються на пари. Один з учнів просить іншого робити які-небудь рухи, після чого малює на різних листах фарбами чотири малюнки: голову партнера, його руки, ноги і тулуб. Теж виконує другий учасник пари. Партнери обговорюють образи, що вийшли, а потім на основі малюнків партнера показують етюд за допомогою тіла, свій емоційний стан.
3. Вправа «Предмети». З наданих вчителем різноманітних предметів учні вибирають найпривабливіший і розповідають про себе від імені цього предмета. Таким чином учні розкривають свій внутрішній світ від імені предмета.
4. Вправа «Дзеркало». Учні утворюють два кола, зовнішній і внутрішній, з рівною кількістю дітей в кожному, утворюються пари. По команді вчителя зовнішній круг рухається, таким чином, міняються пари. У парах учасники стають «дзеркалами» один одного, намагаючись відобразити пантоміміку і міміку партнера, його емоційний стан, індивідуальні особливості. По команді вчителя «дзеркало» може стати «кривим», перебільшуючи побачене в партнерові.

5. Вправа «Глина» продовжує круг: один з партнерів стає «творцем», а другий – «глиною». Перший партнер «ліпить» з другого фігуру на власний розсуд, потім вони міняються місцями.
6. Вправа «Емоційне ранжування». В ході обговорення складається список можливих емоцій (радість, страх, здивування, роздратування, любов, ревності і так далі), потім просимо учнів поставити кожній емоції зі списку певну кількість балів (максимум 10), що відповідає частоті цього переживання в житті дитини. Зі свого списку кожен школяр вибирає п'ять почуттів, які він частіше відчуває у житті, складає список позитивних і негативних емоцій.
7. Вправа «Герб». Учасники створюють колаж у вигляді герба, що складається з семи частин:
 1. Хто я?
 2. Мій символ, кредо, девіз.
 3. Мої особистісні ресурси, сили.
 4. Зовнішня сила: чим я користуюся в житті, що в мені бачать інші.
 5. Мій подвиг, ситуація, якою я пишаюся, історія, за яку можу похвалити себе.
 6. Моя мрія.
 7. Мої бажання.
8. Вправа «Лист тіла для вас». Учасники зосереджуються на своїх тілесних відчуттях і пишуть лист собі від свого тіла, в якому виражають стан тіла, його досвід, стосунки з тілом, прийняття тіла і тому подібне.
9. Вправа «Барометр почуттів». Вчитель готує «циферблат», в якому замість цифр емоційні стани: я злюся, мені страшно, я радію, мені

сумно і так далі. Кожен учень визначає свою «погоду» почуттів, яка характерна для нього «тут і тепер».

10. Вправа «Малюнок емоцій» характерний для учасників в різних ситуаціях. Кожен учень фарбами малює своє емоційне переживання, відгук на різний тип матеріалу. Перший малюнок виконується на мокрому листі, другий малюнок на пом'ятому листі, третій малюнок на листі, на якому згори викладені шматки іншого порваного листа (нижній аркуш паперу виступає основою), четвертий малюнок виконується на складеному у багато разів листі (лист ділиться на багато квадратів).
11. Вправа «Інсталяція». Кожен учасник зображує яку-небудь емоцію за допомогою інсталяції, інші учасники вгадують, яку саме емоцію виразив кожен учасник. Малювання відбувається без слів. Інсталяція – це композиція, створена в просторі за допомогою різних предметів: побутових, промислових, природних, інформації, візуальної і текстової. Інсталяція є таким жанром, що характеризується дієвістю, динамічністю і концептуальністю. Таким чином, інсталяція припускає не лише вираження емоції, але і її усвідомлення.
12. Вправа «Грамота» представляє метод психології, видача почесної грамоти засвідчує надбання учнем нового статусу в співтоваристві, а також, пов'язаних з цим статусом, прав і обов'язків. Грамота може бути складена, як самими однокласниками, так спільно з іншими учнями, психологом, вчителем. Головне в цьому методі – активна участь дитини, одержуючої грамоту, саме це призводить до появи почуття власної відповідальності, дає упевненість у своїй здатності діяти і впливати на своє життя.
13. Вправа «Я-висловлювання» допомагає освоїти в процесі навчання конструктивні способи передачі учнем під час спілкування своїх негативних емоційних переживань, що виникають в результаті конфлікту або в напруженій ситуації. Техніка задіє емоційне

саморозуміння і самовираження, освоюється шляхом вироблення в результаті тренування поведінкової навички. Принцип дії «Я-висловлювання» ґрунтується на відкритому і щирому вираженні почуттів співрозмовникові, індивідуального ставлення до конфліктної ситуації, на взятті відповідальності за власні емоції. Така позиція в конфліктній ситуації не викликає у партнера по спілкуванню бажання оборонятися від таких емоцій, як агресія і образа, емоційна напруга спадає, після чого співрозмовник може змінити своє ставлення до виниклої ситуації.

14. Вправа «Щоденник почуттів» в якості домашнього завдання для розвитку емоційного інтелекту учням пропонується заповнювати подібного щоденника. «Щоденник почуттів» повинен вестися постійно, події бажано записувати відразу ж, не виправляти і не редагувати записи. Кожен запис відбиває переживання особистості школяра в конкретний момент і не може бути критерієм оцінки особистості. Зроблені за день записи, що відзначають відчуття, реакції, почуття, думки і вчинки, мають бути проаналізовані у кінці дня. Існує порядок заповнення щоденника : 1) почуття; 2) подія; 3) фізична реакція; 3) позитивно забарвлене / негативно забарвлене переживання; 4) думки і вчинки. Чітка інструкція дозволяє структурувати і упорядкувати ведення щоденника.